

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

*Zagadnienia produktywności,
regionalnego zróżnicowania
nakładów pracy i kredytowania
produkcji rolniczej w świetle
Rachunków Ekonomicznych
dla Rolnictwa*

nr 114
Warszawa 2008

*Agnieszka Alińska
Zbigniew Floriańczyk
Tadeusz Toczyński*

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Zagadnienia produktywności,
regionalnego zróżnicowania
nakładów pracy i kredytowania
produkcji rolniczej w świetle
Rachunków Ekonomicznych
dla Rolnictwa***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Zagadnienia produktywności,
regionalnego zróżnicowania
nakładów pracy i kredytowania
produkcji rolniczej w świetle
Rachunków Ekonomicznych
dla Rolnictwa***

*Praca zbiorowa pod redakcją naukową
dr. Zbigniewa Floriańczyka*

*Autorzy:
dr Agnieszka Alińska
dr Zbigniew Floriańczyk
mgr Tadeusz Toczyński*

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2008

Autorzy publikacji są pracownikami naukowymi
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano w ramach tematu
Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa
w zadaniu *Analiza wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa*

Praca zawiera wyniki analiz: dynamiki produktywności, zróżnicowania regionalnego
nakładów pracy oraz kredytowania rolnictwa polskiego w pierwszych latach
członkostwa w UE.

Recenzent
dr hab. Stanisław Kowalczyk, prof. SGH

Opracowanie komputerowe
mgr inż. Bożena Brzostek-Kasprzak

Korekta
mgr inż. Joanna Gozdera

Redakcja techniczna
Krystyna Mirkowska
Leszek Ślipski

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-60798-83-6

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0 22) 50 54 444
faks: (0 22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
http://www.ierigz.waw.pl

Spis treści

Przedmowa	7
Produktywność polskiego rolnictwa w pierwszych latach członkostwa w UE na tle wybranych krajów europejskich	9
– <i>dr Zbigniew Floriańczyk</i>	
Regionalne zróżnicowanie nakładów pracy w polskim rolnictwie	23
– <i>mgr Tadeusz Toczyński</i>	
Zróżnicowanie regionalne w zakresie dopłat do kredytów preferencyjnych dla sektora rolno-żywnościowego w 2005 roku	47
– <i>dr Agnieszka Alińska</i>	

PRZEDMOWA

Publikacja obejmuje artykuły poświęcone zmianom produktywności, nakładów pracy oraz kosztów kredytowania polskiego rolnictwa w pierwszych latach członkostwa w UE. Poprawa produktywności w warunkach otwartej gospodarki jest kluczowym elementem trwałej poprawy dochodów w rolnictwie. Dotychczas przeprowadzone w ramach analizy wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa badania wskazują na niewspółmiernie wysoką pracochłonność produkcji rolniczej w Polsce w porównaniu z większością krajów UE. Podobnie rolnictwo polskie wyróżnia niewielkie zaangażowanie kapitału obcego. Wymienione różnice są przedmiotem analiz przeprowadzonych na poziomie makroregionów. Analizy te pozwolą na wskazanie roli tych czynników oraz potencjalnych możliwości poprawy produktywności polskiego rolnictwa.

Analiza produktywności objęła rolnictwo polskie jak też wybrane kraje europejskie. Wykorzystany w badaniu wskaźnik Malmquista pozwolił na wyróżnienie źródeł poprawy lub pogorszenia produktywności, takich jak zmiany w efektywności technicznej i technologii produkcji. Spośród tych dwóch zmiany w technologii produkcji odzwierciedlają przemiany o charakterze strukturalnym. W tym sensie wskazują na występowanie procesów warunkujących wzrost dochodów rolników w długim okresie.

Przeprowadzone badanie czynnika pracy w rolnictwie polskim dotyczyło współzależności pomiędzy wielkością nakładów pracy i gospodarstw indywidualnych w ujęciu regionalnym. W analizie uwzględniono wiek pracujących w rolnictwie i relacje między zasobami a faktycznie wydatkowanymi nakładami pracy. Badanie efektywności wykorzystania czynnika pracy pozwoliło na wskazanie możliwości poprawy produktywności rolnictwa w poszczególnych regionach Polski.

Analiza kredytowania produkcji rolniczej wykazała silne zróżnicowanie pomiędzy regionami w zakresie wartości dopłat do kredytów bankowych. Wśród najważniejszych czynników różnicujących zapotrzebowanie na kredyty wyróżniono poziom rozwoju społeczno-gospodarczego oraz zapotrzebowanie na zewnętrzne środki pieniężne zgłaszane przez właścicieli i użytkowników gospodarstw rolnych w regionie. W oparciu o przeprowadzone badanie wskazano na możliwości poprawy efektywności polityki kredytowania rolnictwa.

Dr Zbigniew Floriańczyk
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy
Zakład Ogólnej Ekonomiki, Warszawa

PRODUKTYWNOŚĆ POLSKIEGO ROLNICTWA W PIERWSZYCH LATACH CZŁONKOSTWA W UE NA TLE WYBRANYCH KRAJÓW EUROPEJSKICH

1. Wspólna Polityka Rolna a produktywność gospodarstw rolnych

Wraz z akcesją do UE rolnictwo polskie zostało objęte instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Wśród unijnych instrumentów wspierających rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich znajdują się dopłaty oraz mechanizmy regulujące rynki rolne. Ta grupa instrumentów bezpośrednio wpływa na wyniki ekonomiczne gospodarstw rolnych poprzez kształtowanie ich przychodów. Odmienne oddziaływaniem na dochody gospodarstw rolnych charakteryzują się instrumenty o charakterze inwestycyjnym. Efekty wsparcia procesu modernizacji gospodarstw rolnych są przesunięte w czasie i są obarczone ryzykiem. Przy tym ryzyko to odnosi się zarówno do zdarzeń losowych, jak też niepewności związanej z rozwojem cen rynkowych. Instrumenty wspierające rozwój bazy produkcyjnej mają jednak bardziej trwały wpływ na zmiany efektywności i produktywności gospodarstw rolnych w porównaniu z instrumentami bezpośrednio wspierającymi dochód rolniczy. W szczególności prawidłowość ta ma miejsce w warunkach zmiennej polityki bezpośredniego wspierania dochodów gospodarstw rolnych przy relatywnie stabilnych warunkach rynkowych. W tym sensie proporcje między instrumentami bezpośrednio wspierającymi dochody rolnicze a procesem modernizacji gospodarstw rolnych wyznaczają stopień „trwałości” polityki rozwoju rolnictwa.

Rodzaje i struktura instrumentów wykorzystywanych do kształtowania dochodów rolników w krajach członkowskich UE podlegała ewolucji wraz ze zmieniającą się rolą rolnictwa w zjednoczonej Europie. Niewątpliwie idea ujednoczenia zasad funkcjonowania gospodarstw rolnych na rynku unijnym przyczyniła się do zmniejszenia znaczenia narodowych polityk rolnych w kształtowaniu dochodów rolniczych. Równocześnie zasady wsparcia gospodarstw rolniczych zostały w dużym stopniu ujednoczone i podporządkowane WPR.

W pierwszym okresie WPR ukierunkowana była na wzrost produkcji rolnictwa, aby zagwarantować konsumentom bezpieczeństwo żywnościowe. Wsparcie cen rolnych sprzyjało rozwijaniu produkcji rolnej poprzez wdrażanie postępu technicznego prowadzącego do wzrostu produktywności czynników

zastosowanych w produkcji. Wzrost dochodów w rolnictwie był więc efektem podejmowanych działań inwestycyjnych w warunkach wyższych od światowych cen produktów rolnych. Polityka wspierania cen rynkowych okazała się skuteczna aż do momentu przekroczenia równowagi między produkcją a popytem wewnętrznym. Nadwyżki w produkcji rolnej okazały się być kosztowne do zagospodarowania ze względu na ich niską konkurencyjność na rynkach światowych. Tym samym polityka wsparcia cen rynkowych straciła swą zasadność.

Drugi etap rozwoju WPR można scharakteryzować jako stopniowe odchodzenie od polityki wspierania cen produktów rolnych na rzecz transferów bezpośrednich. Proces ten miał na celu stymulowanie dostosowania gospodarstw rolnych do gospodarowania w warunkach wolnego rynku przy zachowaniu poziomu dochodów. Jednym z głównych instrumentów WPR stały się dopłaty do produktów rolnych oraz do gospodarstwa rolnego. O ile pierwszy rodzaj dopłat wciąż powiązany był z kontynuowaniem uprzywilejowanej produkcji, to poziom dopłaty do gospodarstw rolnych był od produkcji rolnej niezależny. Wprowadzenie dopłat bezpośrednich, zwłaszcza do gospodarstw rolnych, miało prowadzić do wzrostu efektywności gospodarstw rolnych poprzez zwiększenie swobody wyboru kierunku produkcji na bardziej adekwatny do warunków rynkowych. Równoległe do wsparcia bezpośredniego kontynuowana była polityka wspierania inwestycji w gospodarstwach rolnych pod warunkiem że nie będą one prowadziły do zwiększania produkcji objętej wsparciem rynkowym.

Obserwowany obecnie etap rozwoju WPR charakteryzuje kontynuacja procesu odchodzenia od wsparcia tradycyjnej produkcji rolnej przy zachowaniu instrumentów wspierających przekształcenia strukturalne w rolnictwie. W procesie tym kluczową rolę odgrywa koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju europejskiego rolnictwa¹. W porównaniu z rolnictwem konwencjonalnym, wielofunkcyjność europejskiego rolnictwa wyróżnia z jednej strony specjalistyczna, a z drugiej strony poszerzona produkcja gospodarstw rolnych oraz realokacja czynników produkcji. Specjalistyczne produkty obejmują głównie towary żywnościowe powstałe w wyniku produkcji uwzględniającej specyficzne wymogi. W tym wypadku zmiany w produktywności gospodarstw rolnych i rolnictwa bardziej odnoszą się do wzrostu wartości aniżeli ilości wytworzonych produktów. Podobnie poszerzanie działalności gospodarstwa rolnego poprzez wykorzystanie jego zasobów do prowadzenia działalności pozarolniczej przejawia się w wartości łącznych przychodów. Skumulowane przychody pochodzące z róż-

¹ J.D. van der Ploeg, D. Roep, *Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe*, [in:] *Multifunctional Agriculture. A new Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, ed. by G. van Huylenbroeck, G. Durand, Ashgate, England, 2003, Figure 3.3 p. 45.

nych działalności poprzez odniesienie do kosztów ponoszonych przez gospodarstwo rolne odzwierciedlają jego produktywność. Odmienny wpływ na produktywność gospodarstw rolnych ma realokacja zasobów. W tym wypadku wycofywaniu czynników produkcji z działalności rolniczej (np. ograniczanie zasobów ziemi) najczęściej towarzyszy spadek produkcji. Niemniej konsekwencją tego procesu może być zarówno wzrost, jak i spadek całkowitej produktywności gospodarstwa rolnego uzależniony od krańcowej efektywności wycofywanych z produkcji nakładów.

Tabela 1. Rolnictwo konwencjonalne a wielofunkcyjne

Rolnictwo konwencjonalne: Produkcja żywności i surowców Wstępne przetwórstwo
--

Rolnictwo wielofunkcyjne:		
Specjalistyczna produkcja	Poszerzona produkcja	Realokacja zasobów
Rolnictwo ekologiczne Produkcja dóbr o wysokiej wartości dodanej Produkcja regionalna Skrócenie łańcucha żywnościowego	Turystyka wiejska Działalność pozarolnicza gospodarstwa rolnego Konserwacja środowiska naturalnego	Redukcja kosztów produkcji Dochody spoza gospodarstwa rolnego

Źródło: J. D. van der Ploeg, D. Roep, Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe, [in:] Multifunctional Agriculture. A new Paradigm for European Agriculture and rural Development, ed. by G. van Huylenbroeck, G. Durand, Ashgate, England, 2003, fig. 3.3 p. 45.

Efektywność rolnictwa europejskiego w szczególności w aspekcie jego konkurencyjności na rynkach światowych miała stać się priorytetem WPR za sprawą Strategii Lizbońskiej². Zgodnie z założeniami tej strategii instrumenty o charakterze inwestycyjnym miały dominować nad instrumentami bezpośrednio wspierającymi dochody rolnicze i prowadzić do maksymalizacji produkcji zasobów rolniczych w długim okresie. Tym samym rozwój rolnictwa poprzez silniejsze powiązanie z mechanizmami rynkowymi nabrały cech rozwoju zrównoważonego (trwałego). Na poziomie gospodarstw rolnych konieczność

² *Facing The Challenge. The Lisbon strategy for growth and employment*, European Communities, 2004.

dostosowania do warunków rynkowych wymuszałyby podejmowanie działań na rzecz optymalizacji zasobów bądź zmiany metod wytwarzania, co prowadziłyby do poprawy produktywności.

Rolnictwo polskie od momentu przystąpienia do UE wydaje się wykorzystywać szanse, jakie stwarza unijna polityka rolna. Potwierdza to silny wzrost dochodowości sektora rolnego w Polsce w pierwszych latach po akcesji. Wzrost dochodów rolników polskich w pierwszym roku akcesji związany był z silniejszym wzrostem cen produktów rolnych aniżeli nakładów oraz objęcia rolników polskich systemem dopłat bezpośrednich przy relatywnie niewielkiej poprawie efektywności technicznej³. Pomimo tych korzystnych tendencji, rolnictwo polskie cechuje zdecydowanie niższy przeciętny dochód na osobę pracującą w rolnictwie w pełnym wymiarze czasu pracy od obserwowanego w krajach „starej unii”. Jest to przede wszystkim związane z niewspółmiernie wysokimi nakładami pracy w rolnictwie polskim w porównaniu z rolnictwem Europy Zachodniej⁴. Niska efektywność pracy w powiązaniu z rozdrobnioną strukturą gospodarstw rolnych pozwala przypuszczać, że osiągnięcie unijnego poziomu dochodów w rolnictwie polskim jest uwarunkowane przemianami strukturalnymi. Przemiany te polegać by miały na wzroście technicznego potencjału produkcyjnego gospodarstw rolnych przy równoczesnym ograniczeniu nakładów pracy. Przemiany te byłyby więc wynikiem wdrażania postępu technicznego i towarzyszącym mu przemianom organizacji produkcji gospodarstw rolnych.

Celem pracy jest zbadanie zmian w produktywności polskiego sektora rolnego w pierwszych latach po akcesji do UE na tle wybranych krajów europejskich. Pozwoli to na bardziej precyzyjną diagnozę tempa i kierunku wdrażania postępu w rolnictwie polskim.

2. Metoda i źródła danych zastosowane w badaniu

Do badania zmian produktywności sektora rolnego zastosowano wskaźnik Malmquista. Wskaźnik ten bazuje na funkcji maksymalizacji produkcji⁵. Przyjmując, że S odzwierciedla poziom nakładów pracy i kapitału, funkcja produkcji dla podmiotu a przyjmie postać:

$$Q = f_a(S_a)$$

³ J. Gomułka, *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w latach 2003-2004*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 12, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005, s. 29-30.

⁴ Z. Floriańczyk, *Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej w świetle Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa*, [w:] *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskim i regionalnym*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 43, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 38-39.

⁵ M.A. Trueblood, J. Coggins, *Intercountry agricultural efficiency and productivity: a Malmquist index approach*, University of Minnesota, Department of Applied Economics, 2003, s. 8-9.

Porównanie zmian produktywności między dwoma podmiotami A i B polega na aplikacji poziomu nakładów podmiotu A do funkcji produkcji podmiotu B i odwrotnie. Obliczenia te wykonuje się według wzoru:

$$MI = \sqrt{(Q_1Q_2 / Q_3Q_4)}$$

gdzie:

$Q_1 = f_a(S_a)$ – wielkość produkcji dla funkcji produkcji i nakładów A,

$Q_2 = f_a(S_b)$ – wielkość produkcji dla funkcji produkcji A i nakładów B,

$Q_3 = f_b(S_a)$ – wielkość produkcji dla funkcji produkcji B i nakładów A,

$Q_4 = f_b(S_b)$ – wielkość produkcji dla funkcji produkcji i nakładów B.

Wskaźnik Malmquista uwzględnia zmiany w produktywności w czasie między podmiotami wynikające zarówno z poprawy lub pogorszenia czystej efektywności technicznej produkcji badanego podmiotu, jak też zmiany technologii produkcji⁶. W tym przypadku zmiany w technologii produkcji odzwierciedla przesunięcie krzywej efektywności produkcji między badanymi okresami. Krzywa ta określa jest mianem obwiedni efektywności i wyznaczana jest przez obiekty najefektywniej gospodarujące. Te właściwości wskaźnika Malmquista pozwalają na bardziej precyzyjne porównywanie zmian produktywności między obiektami w porównaniu ze wskaźnikiem Tornqvist-Theila⁷. Ten ostatni pokazuje zmiany produktywności w czasie przy założeniu że obwiednię efektywności tworzy jedynie badany podmiot. W przypadku porównań produktywności między podmiotami z wykorzystaniem wskaźnika Malmquista zmiany odnoszone są do całej populacji. W efekcie poprawa produktywności obserwowana na poziomie danego obiektu może okazać się iluzoryczna, jeżeli w badanej grupie znajdują się obiekty charakteryzujące się lepszymi wynikami.

Zmiany produktywności w czasie mierzone wskaźnikiem Malmquista mogą być wynikiem zmiany w skali produkcji. Jest to szczególnie istotne przy porównywaniu obiektów charakteryzujących się istotnie różną skalą produkcji⁸. Bezpośrednie badanie zmian produktywności rolnictwa będących efektem zmiany skali produkcji na poziomie makroekonomicznym może jednak prowadzić do mylnych wniosków. Wynika to z powszechnie znanej niejednorodności rolnictwa, jak np. polskiego, charakteryzującego się współwystępowaniem wielkoobszarowych gospodarstw towarowych obok gospodarstw małych o charakterze socjalnym. Pozytywne efekty zwiększania skali produkcji w gospodarstwach towarowych mogą być tutaj neutralizowane wynikami gospodarstw najmniej-

⁶ W.W. Cooper, L.M. Seiford, K. Tone, *Data Envelopment Analysis*, Springer, 2007, s. 328-330.

⁷ M.A. Trueblood, J. Coggins, op. cit., s. 4.

⁸ W.W. Cooper, op. cit., s. 330.

szych. Te ostatnie charakteryzują się względnie stabilnymi nakładami pracy i historycznie ukształtowanym wyposażeniem w środki trwałe. Efekty wzrostu skali produkcji obserwowane na poziomie gospodarstw wielkoobszarowych mogą więc ulegać rozmyciu na poziomie całego rolnictwa. W takim przypadku występuje konieczność eliminacji wpływu zmiany skali produkcji na produktywność porównywanych podmiotów. Można to osiągnąć poprzez normalizację danych charakteryzujących produkcję i nakłady badanych podmiotów np. na zatrudnionego lub jednostkę powierzchni użytkowanej rolniczo.

Do zbadania produktywności sektora rolniczego w Polsce na tle wybranych krajów europejskich wykorzystano Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa. Rachunki te bazują na informacjach o wielkości i wartości produkcji oraz poniesionych nakładach w rolnictwie na poziomie kraju lub regionu w skali roku⁹. Do sporządzania RER według wspólnej metody zobowiązane są wszystkie kraje członkowskie UE, co pozwala na dokonywanie porównań wyników ekonomicznych sektora rolnego między poszczególnymi krajami.

Na potrzeby obliczenia wskaźników Malmquista przyjęto, że efektem działalności rolniczej danego kraju jest wolumen produkcji sektora rolnego. Ta kategoria ekonomiczna obejmuje wielkość produkcji roślinnej i zwierzęcej, usług oraz pozarolniczych drugorzędnych działalności (nieudających się wydzielić na poziomie gospodarstwa rolnego) wyrażonych w cenach stałych. Z kolei po stronie nakładów uwzględniono wolumen zużycia pośredniego, koszty amortyzacji oraz nakłady pracy. Kategoria zużycia pośredniego w RER obejmuje nakłady materiałowe poniesione w rolnictwie, takie jak wartość nasion, energii, nawozów i środków ochrony roślin, pasz, usług weterynaryjnych oraz bieżących napraw maszyn i budynków. Uzupełnieniem nakładów rzeczowych jest amortyzacja budynków i budowli oraz maszyn wykorzystywanych w produkcji rolniczej odzwierciedlająca stopień zużycia środków trwałych w procesie produkcji. Trzecia grupa nakładów uwzględniona w badaniu to liczba zatrudnianych w rolnictwie wyrażona w jednostkach pełnozatrudnionego. W porównaniu z zatrudnieniem wyrażonym w osobach fizycznych jednostka pełnozatrudnionego uwzględnia powszechny w większości krajów europejskich niepełny wymiar godzin pracy osób pracujących w gospodarstwie rolnym. Łącznie struktura tych trzech grup nakładów odzwierciedla technologię produkcji danego rolnictwa.

Zakres danych wykorzystanych w badaniu obejmuje lata 1999-2001 oraz 2004-2006. Przyjęto, że lata 1999-2001 („2000”) będą najlepiej charakteryzowały rolnictwo polskie w okresie poprzedzającym akcesję do UE. Z kolei wyniki

⁹ Opis metody RER znajduje się na stronach <http://www.rer.ierigz.waw.pl/index.php?s=methodology&lang=pl>.

RER za lata 2004-2006 („2005”) odzwierciedlać będą stan rolnictwa polskiego w pierwszych latach po akcesji do UE.

Ze względu na różnice w wielkości produkcji rolniczej generowanej przez różnej wielkości kraje, dokonano normalizacji parametrów charakteryzujących produkcję i wielkość nakładów w rolnictwie względem powierzchni użytkowanej rolniczo. Należy zaznaczyć, że w badaniu nieuwzględniony został wpływ różnic w jakości ziemi na produktywność rolnictwa. Jak wykazały badania przeprowadzone przez S. Malcolma i M. Soule, różnice te mają istotny wpływ na produktywność rolnictwa w krajach o szczególnie trudnych warunkach przyrodniczych¹⁰. Wydaje się jednak słuszne pominięcie różnic w przyrodniczych warunkach gospodarowania w kontekście konkurencyjności rynkowej rolnictwa. Należy jednak zaznaczyć, że funkcje pozarolnicze, jakie pełni rolnictwo mogą być uzasadnieniem do wsparcia produkcji na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania¹¹. Tym samym badania zmian produktywności rolnictwa względem jakości ziemi powinny służyć programowaniu wsparcia pozarolniczych funkcji rolnictwa.

W obliczeniach pominięto dopłaty do produktów, które powiększały wartość produkcji rolniczej w krajach członkowskich. Dla zapewnienia bezpośredniej porównywalności danych wszystkie wartości zostały wyrażone w euro. W przypadku rolnictwa polskiego podejście takie może nieznacznie zaniżać wskaźniki produktywności z uwagi na osłabienie się złotego w badanym okresie (średnio za 1 euro z 3,97 zł w latach 1999-2001 do 4,15 zł w latach 2004-2006). Zmiany produktywności polskiego rolnictwa należy jednak rozpatrywać w kontekście konkurencyjności na rynku unijnym. W tym świetle ceny na rynku unijnym jak też instrumenty WPR programowane w unijnej walucie w coraz większym stopniu decydują o warunkach gospodarowania w rolnictwie polskim.

Obliczenia wskaźników Malmquista dokonano z wykorzystaniem programu DEAP wersji 2.1 udostępnionego na stronach internetowych Centrum Analiz Efektywności i Produktywności (ang. The Centre for Efficiency and Productivity Analysis – CEPA)¹².

¹⁰ S. Malcolm, M. Soule, *Land Quality and International Agricultural Productivity: A Distance Function Approach*, IAAE, Queensland, 2006.

¹¹ J.St. Zegar, *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, [w:] *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 11, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005, s. 15.

¹² <http://www.uq.edu.au/economics/cepa/deap.htm>.

3. Wyniki badania

W okresie „2000-2005” najsilniejszy wzrost całkowitej produktywności, tj. wynikającej ze zmian w czystej efektywności technicznej jak też technologii produkcji miał miejsce w przypadku rolnictwa rumuńskiego, słowackiego i litewskiego. Wartość wskaźnika Malmquista dla sektora rolnego w tych krajach kształtowała się w przedziale 1,40-1,53 (Wykres 1). Tylko nieznacznie niższy wzrost wskaźnika produktywności w przypadku Węgier świadczy, że również w tym kraju zachodziły intensywne przemiany w rolnictwie prowadzące do bardziej efektywnego wykorzystania zasobów w rolnictwie. W tym samym czasie wartość wskaźnika do rolnictwa polskiego wyniosła 1,17. Podobnej skali poprawa produktywności miała miejsce w rolnictwie włoskim, portugalskim, duńskim i Wielkiej Brytanii. Wyższy od przeciętnej dla całej grupy badanych krajów wskaźnik Malmquista dla wyżej wymienionych krajów wskazuje, że były one liderami przemian rolnictwa europejskiego.

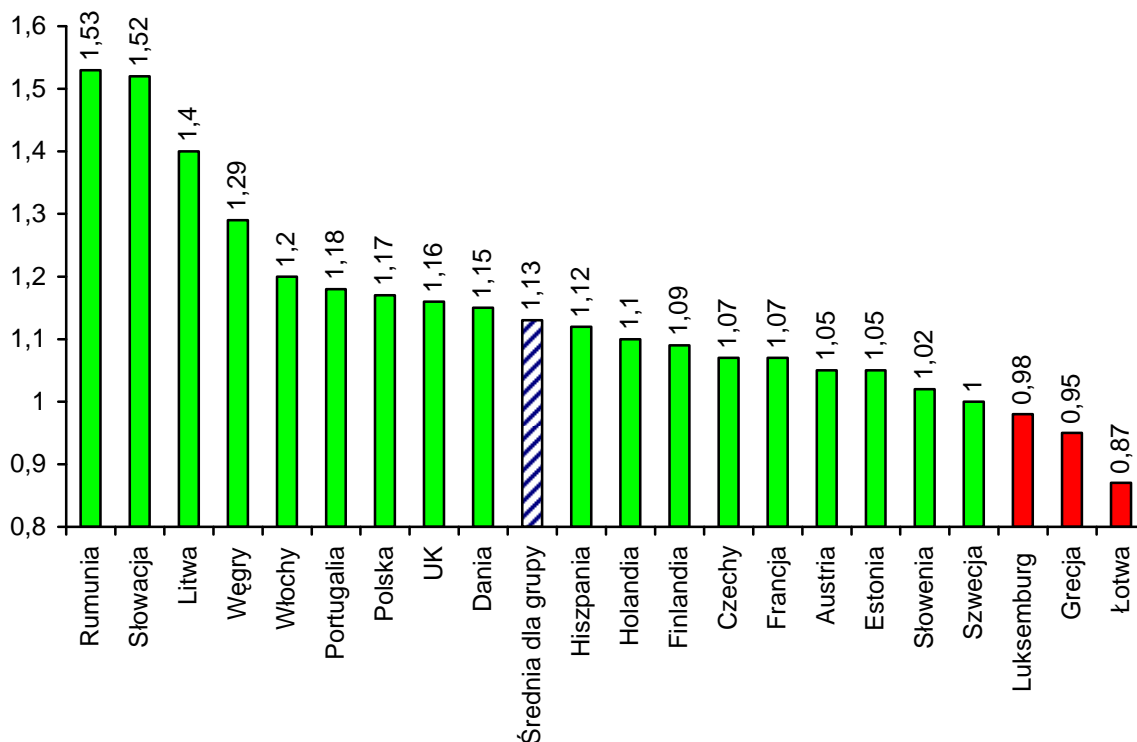
Badane kraje, w których zaobserwowano wzrost produktywności rolnictwa w latach „2000-2005”, jednak na niższym od przeciętnego poziomie otwiera Hiszpania z wartością wskaźnika Malmquista 1,12, a zamyka Szwecja ze wskaźnikiem nieco wyższym od jedności. W tej grupie znalazło się rolnictwo francuskie – największy producent żywności w Europie oraz rolnictwo holenderskie o najwyższym poziomie intensywności produkcji¹³. Spośród nowych krajów członkowskich w grupie tej znalazło się rolnictwo czeskie, estońskie i słoweńskie.

W badanym okresie spadek produktywności rolnictwa zaobserwowano jedynie w przypadku trzech krajów objętych badaniem. W rolnictwie luksemburskim, greckim i łotewskim wskaźnik Malmquista kształtował się na poziomie od 0,87 do 0,98.

Przedstawione wyniki obliczeń wskazują, że w większości badanych krajów nastąpiła poprawa produktywności rolnictwa. Co charakterystyczne, najwyższe wskaźniki poprawy produktywności zaobserwowano wśród nowych krajów członkowskich. W rolnictwie polskim również zaobserwowano wzrost produktywności na nieco niższym poziomie w porównaniu z liderami, ale wyższym od przeciętnej dla badanej grupy.

¹³ Z. Floriańczyk, *Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej w świetle rachunków ekonomicznych dla rolnictwa*, [w:] *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskim i regionalnym*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 43, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.

Wykres 1. Zmiany produktywności rolnictwa wybranych krajów UE w latach 1999-2005

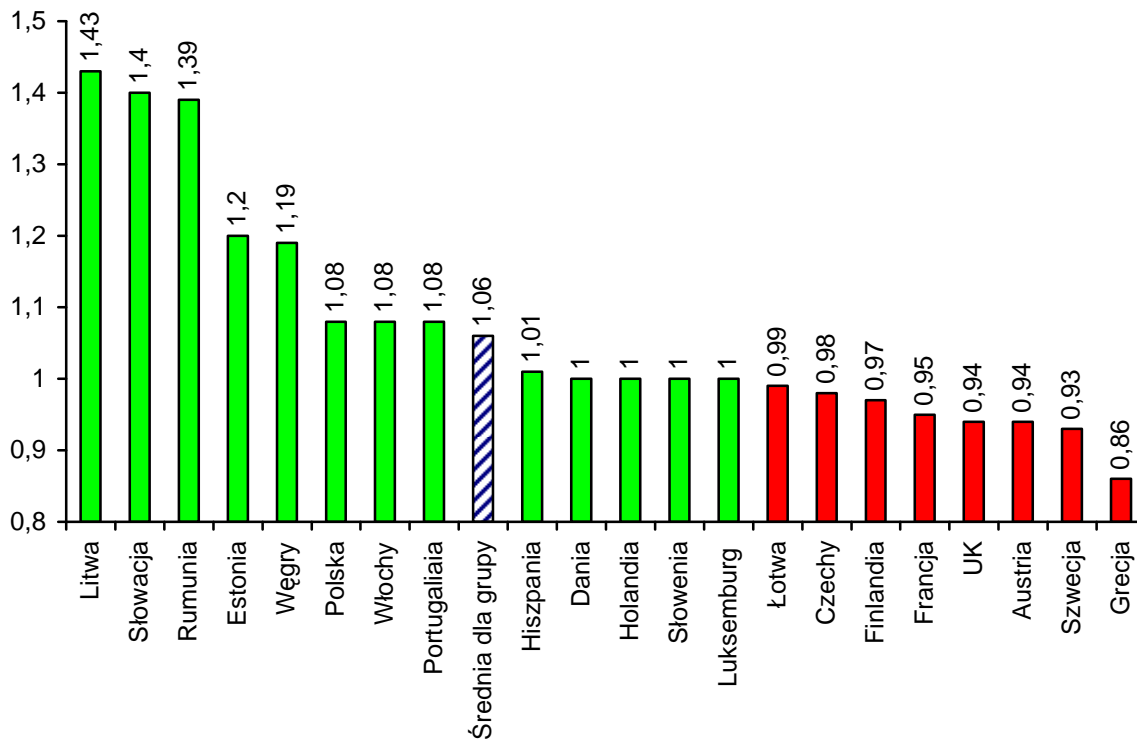

Źródło danych: Wyniki RER publikowane na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

Wyróżnienie źródeł poprawy produktywności wskazuje, że wysoki wzrost produktywności rolnictwa litewskiego był wynikiem wzrostu czystej efektywności technicznej produkcji (Wykres 2). Podobnie wysoki wzrost czystej efektywności technicznej na poziomie 1,4 zaobserwowano w rolnictwie Słowacji i Rumunii. Rolnictwo polskie również znalazło się w grupie krajów o wyższym od przeciętnego dla całej badanej populacji poziomie wzrostu efektywności technicznej. Ponadto, wartość wskaźnika 1,08 wskazuje, że był to wzrost daleko mniejszy aniżeli w przypadku wyżej wymienionych liderów. W przypadku krajów UE-15 poprawę efektywności technicznej na poziomie rolnictwa polskiego zaobserwowano we Włoszech i Portugalii. Wyższy poziom wzrostu efektywności technicznej niż w rolnictwie polskim miał też miejsce w rolnictwie Estonii i Węgier.

W grupie krajów o relatywnie znikomej poprawie efektywności technicznej produkcji w rolnictwie znalazły się Hiszpania, Dania, Holandia Słowenia i Luksemburg. W pozostałych krajach zarówno z grupy UE-15, jak też przyjętych do Unii w 2004 roku efektywność techniczna rolnictwa w badanym okresie uległa pogorszeniu. W tej grupie najniższy wskaźnik – 0,86 miała Grecja.

**Wykres 2. Zmiany czystej efektywności technicznej produkcji rolnictwa
wybranych krajów UE w latach 1999-2005**

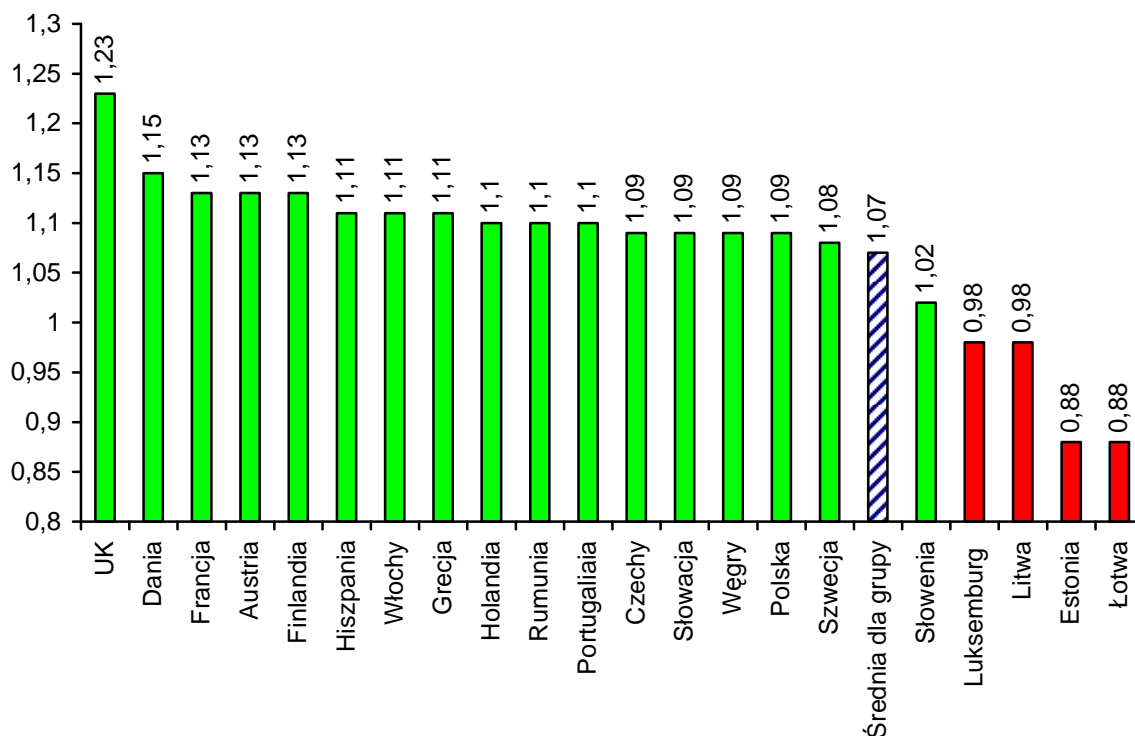
Źródło danych: Wyniki RER publikowane na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

Wyraźny wzrost efektywności technicznej w rolnictwie w okresie „2000-2005” był charakterystyczny dla krajów nowo przyjętych do UE. Z kolei kraje UE-15 w większości charakteryzowały się względną stabilizacją efektywności technicznej rolnictwa bądź jej spadkiem. Pozytywne przemiany w rolnictwie nowych krajów członkowskich wynikały z racjonalizacji wykorzystania zasobów w rolnictwie w procesie dostosowania do warunków unijnego rynku. Innymi słowy, poprawa efektywności technicznej w krajach nowo przyjętych jest efektem wysokiej nieefektywności wykorzystania zasobów w rolnictwie w okresie przedakcesyjnym. Wzrost konkurencyjności wykorzystania zasobów dotychczas wykorzystywanych w rolnictwie do celów pozarolniczych stymulował bardziej racjonalne ich wykorzystanie również w sektorze rolnym.

Wartości składowe wskaźnika Malmquista odnoszące się do zmian w technologii produkcji wskazują na istotne, pozytywne przemiany rolnictwa europejskiego w badanym okresie (Wykres 3). Wśród badanych krajów jedynie w Luksemburgu, Litwie, Estonii i Łotwie zmiany w technologii produkcji przyczyniły się do spadku efektywności produkcji rolnictwa. Relatywnie niewielkie pozytywne efekty zmian w technologii produkcji zaobserwowano w rolnictwie nowo przyjętych krajów członkowskich. Wartość wskaźnika efektywności bę-

dużą wynikiem zmiany technologii produkcji w rolnictwie polskim była nieznacznie wyższa od przeciętnej dla całej badanej grupy. Niemal identyczne tendencje zaobserwowano na Węgrzech i Słowacji.

Wykres 3. Zmiany w efektywności w wyniku zmiany technologii produkcji w rolnictwie wybranych krajów UE w latach 1999-2005

Źródło danych: Wyniki RER publikowane na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

Zdecydowanym liderem poprawy produktywności rolnictwa w następstwie zmian w technologii produkcji była Wielka Brytania. W grupie krajów, w których zaobserwowano relatywnie duże korzyści z tego tytułu znalazły się też Dania, Francja, Austria i Finlandia. Pozostałe badane kraje UE-15 również charakteryzowały się relatywnie wysoką wartością wskaźnika zmiany efektywności produkcji rolniczej z tytułu poprawy technologii. Poprawa wykorzystania zasobów użytych do produkcji rolniczej w „starych” krajach członkowskich była więc ściśle związana z wdrażaniem postępu technologicznego.

Reasumując przeprowadzone obliczenia, zmiany wskaźnika produktywności Malmquista wykazały wzrost produktywności w rolnictwie w większości badanych krajów w okresie 1999-2006.

Tabela 2. Zmiany produktywności w rolnictwie wybranych krajów europejskich w latach 1999-2006¹

Całkowita produktywność	Zmiany w produktywności z tytułu poprawy efektywności	Zmiany w produktywności z tytułu zmiany technologii
Rumunia	Litwa	Wielka Brytania
Słowacja	Słowacja	Dania
Litwa	Rumunia	Francja
Węgry	Estonia	Austria
Włochy	Węgry	Finlandia
Portugalia	Polska	Hiszpania
Polska	Włochy	Włochy
Wielka Brytania	Portugalia	Grecja
Dania	Średnia dla grupy	Holandia
Średnia dla grupy	Hiszpania	Rumunia
Hiszpania	Luksemburg	Portugalia
Holandia	Słowenia	Czechy
Finlandia	Holandia	Słowacja
Czechy	Dania	Węgry
Francja	Łotwa	Polska
Austria	Czechy	Szwecja
Estonia	Finlandia	Średnia dla grupy
Słowenia	Francja	Słowenia
Szwecja	Wielka Brytania	Luksemburg
Luksemburg	Austria	Litwa
Grecja	Szwecja	Łotwa
Łotwa	Grecja	Estonia

¹ w krajach podświetlonych na: zielono – najwyższa poprawa produktywności, pomarańczowo – spadek produktywności

Źródło: Jak w wykresach 1-3.

Wśród krajów charakteryzujących się najsilniejszym wzrostem całkowitej produktywności znalazły się nowe kraje członkowskie, jak Rumunia, Słowacja, Litwa i Węgry. Podobnie wyższy od przeciętnego, jednakże nie tak silny wzrost produktywności odnotowano w rolnictwie polskim. Spośród nowych krajów członkowskich tylko w rolnictwie łotewskim odnotowano spadek produktywności rolnictwa w badanym okresie. W nowych krajach członkowskich poprawa całkowitej produktywności była efektem korzyści z tytułu poprawy efektywności technicznej i równoległych przemian w technologii produkcji. Z kolei w krajach Europy Zachodniej źródłem poprawy całkowitej efektywności produkcji były zmiany w technologii produkcji.

W badanym okresie wzrost całkowitej efektywności produkcji w rolnictwie polskim należy uznać za relatywnie wysoki, jednak poza zasięgiem liderów przemian w technice i technologii produkcji.

4. Wnioski

Poprawa efektywności produkcji powinna być rozpatrywana jako kluczowy element trwałego wzrostu dochodów. Poprawa ta może być zarówno wynikiem udoskonalania techniki produkcji, jak też wdrażania nowych technologii. Na poziomie makroekonomicznym doskonalenie techniki produkcji wydaje się łatwiejsze aniżeli wdrażanie nowych technologii. Występowanie takiej prawidłowości w rolnictwie europejskim potwierdza przeprowadzone badanie. Stare kraje członkowskie po wyczerpaniu możliwości prostej poprawy efektywności produkcji zmuszone są do wdrażania postępu technologicznego. Z kolei nowe kraje członkowskie korzystają zarówno z poprawy wykorzystania istniejących zasobów, jak też ze stopniowego wdrażania nowoczesnych technologii. Ten drugi proces przynosi jednak relatywnie niższe korzyści aniżeli w przypadku krajów starej unii, gdyż muszą mu towarzyszyć przemiany strukturalne. W przypadku Polski przemiany te odnoszą się w pierwszej kolejności do optymalizacji zasobów pracy w rolnictwie.

Relatywnie umiarkowane efekty przemian technologicznych w rolnictwie nowych krajów członkowskich mogą być tłumaczone paradoksami postępu¹⁴. Wdrażanie nowoczesnych technologii przy zachowaniu tradycyjnych procesów produkcji wydaje się być powszechne w rolnictwie polskim. Wdrażane inwestycje w gospodarstwach rolnych nie przynoszą spodziewanych efektów w warunkach prostego zastępowania starszych maszyn. W takim przypadku maksymalizacja korzyści możliwa jest pod warunkiem dostosowania się samego gospodarstwa rolnego do nowej technologii. Proces dostosowania gospodarstw rolnych do nowoczesnych technologii jest procesem trudnym i długotrwałym. Wydaje się jednak, że WPR, podobnie jak w starych krajach członkowskich, może go skutecznie wspierać.

Literatura

1. Cooper W.W., Seiford L.M., Tone K., *Data Envelopment Analysis*, Springer, 2007.
2. *Facing The Challenge. The Lisbon strategy for growth and employment*, European Communities, 2004.
3. Floriańczyk Z., *Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej w świetle rachunków ekonomicznych dla rolnictwa*, [w:] *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskim i regionalnym*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 43, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.

¹⁴ A. H. Segars, *Unpicking the paradoxes that deny progress*, Financial Time, March 28, 2007.

4. Floriańczyk Z., *Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej w świetle Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa*, [w:] *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskimi regionalnym*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 43, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
5. Gomułka J., *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w latach 2003-2004*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 12, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
6. <http://www.rer.ierigz.waw.pl/index.php?s=methodology&lang=pl>.
7. <http://www.uq.edu.au/economics/cepa/deap.htm>.
8. Malcolm S., Soule M., *Land Quality and International Agricultural Productivity: A Distance Function Approach*, IAAE, Queensland, 2006.
9. Trueblood M.A, Coggins J., *Intercountry agricultural efficiency and productivity: a Malmquist index approach*, University of Minnesota, Department of Applied Economics, 2003.
10. Segars H., *Unpicking the paradoxes that deny progress*, Financial Time, March 28, 2007.
11. Van der Ploeg J.D., Roep D., *Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe*, [in:] *Multifunctional Agriculture. A new Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, ed. by van Huylenbroeck G., Durand G., Ashgate, England, 2003, Figure 3.3 p. 45.
12. Zegar J.St., *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, [w:] *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 11, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005, s. 15.

Mgr Tadeusz Toczyński
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy
Zakład Ogólnej Ekonomiki, Warszawa

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE NAKŁADÓW PRACY W POLSKIM ROLNICTWIE

(na podstawie wyników badań GUS w latach 2005 i 2007)

1. Wstęp

System informacji o rolnictwie w krajach Unii Europejskiej, mający z jednej strony spełniać funkcje publicznej informacji o działalności tego sektora, z drugiej zaś stanowić narzędzie monitoringu realizacji Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), podobnie jak WPR obejmuje rozległe obszary działalności związanej z tym sektorem. Można określić, że jego stopień skomplikowania i wielofunkcyjność odzwierciedlają funkcje poszczególnych mechanizmów WPR, zmieniających się regulacji i procedur, skali sterowania zachowaniami krajów i podmiotów związanych z sektorem rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Podobnie przy tym jak WPR, jest to system, a właściwie systemy bardzo kosztowne, angażujące znaczne zasoby ludzkie we wszystkich krajach członkowskich i na szczeblu instytucji UE.

Badania statystyczne w obszarze rolnictwa poddane są tym regułom. Ze względu na duże pole obserwacji i mnogość podmiotów gospodarczych, zaliczają się do grupy najbardziej kosztownych i pracochłonnych operacji. Z faktu, że większość informacji o odpowiednim stopniu wiarygodności może być wyłącznie pozyskana w drodze bezpośredniego kontaktu z respondentami, wynika konieczność odpowiedniego przygotowania klimatu społecznego i merytorycznej wiedzy ankietowanych. Jak wskazuje praktyka, nie zawsze warunki te są spełnione w stopniu wystarczającym. Z mechanizmów działania WPR wynikają też ciągłe zmiany metodologii, wprowadzanie interpretacji i uściśleń, inne definiowanie przedmiotu badań. Powoduje to ograniczenia w porównywalności danych, konieczność „wygładzania” szeregów czasowych, a tam gdzie to nie jest możliwe, „zarwania” ciągłości szeregów czasowych i niemożność prezentowania statystycznego opisu zjawisk w formie „danych pierwotnych”.

Funkcjonujący od kilkunastu lat w krajach UE system Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa (RER), od 2004 r. obligatoryjny dla krajów członkowskich w wyniku odpowiednich regulacji prawnych Parlamentu Europejskiego

go i Rady¹, w dużym stopniu spełnia rolę „integratora”, dostarczając szerokiego zakresu wieloletnich i porównywalnych pomiędzy krajami danych ekonomicznych. Metodologia RER stanowi wzorzec, jaki na dany moment mają stosować kraje członkowskie UE. Wprawdzie także ulega pewnym modyfikacjom, nie są one jednak zbyt częste i z reguły powiązane ze zmianami w Systemie Rachunków Narodowych.

W Polsce RER sporządzane są przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, w oparciu o dane gromadzone w systemie statystyki publicznej i przy ścisłej współpracy z Głównym Urzędem Statystycznym. Oficjalnym „dostarczycielem” danych i instytucją reprezentującą Polskę wobec Eurostatu jest GUS. Szeregi danych opracowane i przekazane do Eurostatu obejmują okres od 1998 r. i dotyczą danych na poziomie Polski. Równolegle Eurostat zaleca opracowywanie danych na szczeblu regionalnym, dla Polski w układzie regionów (NUTS 1) i województw (NUTS 2). Rachunki według regionów dla Polski będą obejmowały okres od 2005 r. i dane za ten rok zostały przekazane do Eurostatu. Polska nie uniknie jednak wypełniania obowiązku opracowywania także RER w przekroju województw, szczebel NUTS 2 stanowi bowiem podstawowy instrument identyfikowania obszarów kwalifikujących się do wsparcia w ramach polityki strukturalnej UE. Oznacza to konieczność pilnego podjęcia prac i pozyskania odpowiednich informacji statystycznych².

Nieodłącznym elementem Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa jest system zharmonizowanej statystyki nakładów pracy w rolnictwie – Agricultural Labour Input Statistics (ALI)³. Powinien on dostarczać informacji o wielkości nakładów pracy ponoszonych na wytworzenie wolumenu produkcji rolnictwa, zgodnie z zakresem i zasadami określonymi metodologią opracowania RER. W tym znaczeniu, produkcja sektora rolniczego zdefiniowana w systemie RER i nakłady pracy zużyte na jej wytworzenie muszą być spójne. Oznacza to, że statystyka nakładów pracy w rolnictwie tworzona przez kraje członkowskie powinna odzwierciedlać wkład pracy ludzkiej związanej wyłącznie z działalnością rolniczą, wyłączając nakłady pracy związane z prowadzeniem nierolniczej (do-

¹ Manual on the Economic Accounts for Agriculture and Forestry EEA/EAF 97 (Rev.1.1.); Regulation (EC) No 138/2004 of the European Parliament and of the Council of 5 December 2003 on the Economic Accounts for Agriculture in the Community, (<http://europa.eu.int>).

² Metodologię RER w różnych aspektach prezentuje szereg Autorów w publikacji, *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskim i regionalnym*, praca zbiorowa pod red. naukową dr. Z. Floriańczyka, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 43, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.

³ Target methodology for agricultural labour input (ALI) statistics (Rev.1). Luksembourg 2000.

datkowej) działalności przez gospodarstwa rolne. Końcowym elementem rachunków jest bowiem obliczenie trzech wskaźników dochodowości:

- wskaźnik A: indeks realnego dochodu czynników produkcji w rolnictwie na jednostkę pracy rocznej (przeciętna produktywność osób zatrudnionych w rolnictwie),
- wskaźnik B: indeks realnego dochodu przedsiębiorcy netto na nie wynagradzaną jednostkę pracy rocznej (poziom rocznego dochodu osób pracujących na własny rachunek),
- wskaźnik C: dochód przedsiębiorcy netto z działalności rolniczej⁴.

Niniejszy artykuł koncentruje się na kwestiach związanych z charakterystyką podstawowych cech zróżnicowania nakładów pracy w rolnictwie na poziomie regionów i województw, głównie pod kątem ich wykorzystania dla potrzeb regionalnych rachunków ekonomicznych rolnictwa (RRER). Zaprezentowane zostaną podstawowe dostępne dane będące wynikiem opracowania badań reprezentacyjnych struktury gospodarstw rolnych przeprowadzonych przez GUS w 2005 r. i w 2007 r. Badania te były obligatoryjne dla krajów członkowskich UE i uznawane są jako najbardziej wiarygodne źródła informacji w okresach międzypisowych. Przedstawione w kilku przekrojach informacje dla regionów i województw, potwierdzają znaczne zróżnicowanie intensywności wykorzystania czynnika ludzkiego i stanowią argument za koniecznością uwzględniania przekrojów regionalnych w rachunkach ekonomicznych rolnictwa. Dotyczy to także innych badań, dla których operowanie przekrojami ogólnopolskimi może prowadzić do zbyt dużych uproszczeń i potencjalnie mylących wniosków. Problemem stojącym przed prowadzącymi takie badania i oceny jest obszerność populacji i jej zróżnicowanie, a także olbrzymia liczba nie zawsze spójnych informacji statystycznych, charakteryzujących różne aspekty gospodarcze i społeczne związane z rolnictwem. Ma to miejsce szczególnie w obszarze zasobów nakładów pracy żywej i jej wykorzystania w działalności produkcyjnej rolnictwa.

2. Badania struktury gospodarstw rolnych jako źródło informacji o nakładach pracy w rolnictwie

Przedmiotem dalszych rozważań będą zagadnienia metodologiczne i wyniki opracowań badań statystycznych przeprowadzonych w 2005 r. i w 2007 r. Były to pierwsze badania po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej i według ujednoliconej dla krajów UE metodologii. Istotne jest także podkreślenie, że by-

⁴ Szerszy opis metodologii ALI zawarto w artykule: T. Toczyński, *Nakłady pracy w rachunkach ekonomicznych dla rolnictwa*, [w:] *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w 2006 roku*, praca zbiorowa, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 76, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

ły one w znaczącym stopniu finansowane przez Eurostat, który otrzymuje pełne zbiory danych jednostkowych o gospodarstwach rolnych i poddaje je własnym procedurom kontrolnym. Podwójne procedury kontroli zwiększają niewątpliwie poziom wiarygodności informacji z punktu widzenia rachunkowego i stosowanych algorytmów uogólnień, nie są jednak w stanie w pełni ocenić obiektywizmu i wiarygodności odpowiedzi udzielanych przez respondentów.

Badania strukturalne w rolnictwie zostały przeprowadzone na próbach obejmujących ok. 200 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych:

- w 2005 r. pod nazwą „Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów, pogłowie zwierząt gospodarskich oraz charakterystyka gospodarstwa rolnego w czerwcu 2005 r.” (R-CzSR),
- w 2007 r. pod nazwą ”Badanie struktury gospodarstw rolnych w czerwcu 2007 r.” (R-SGR).

W stosunku do osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej jak też gospodarstw ekologicznych, badania te miały charakter badań pełnych. Badaniem pełnym objęto też gospodarstwa hodowlane, o obsadzie zwierząt i drobiu powyżej progów ustalonych przez Eurostat.

W obu badaniach operatem losowania był Statystyczny Rejestr Gospodarstw Rolnych i Leśnych, utworzony na bazie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002, aktualizowany w kolejnych latach w miarę pozyskiwania informacji, głównie ze źródeł administracyjnych, o powstających i likwidowanych gospodarstwach rolnych⁵.

Zbiorowość pracujących w rolnictwie, zgodnie z metodologią ALI, obejmuje wszystkie osoby wnoszące wkład pracy w działalność rolniczą prowadzoną przez gospodarstwa rolne wszystkich kategorii. Uwzględnia się wszystkie osoby wykonujące pracę w gospodarstwie w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie (nawet jeżeli była to praca w minimalnym wymiarze godzin) i we wszystkich typach gospodarstw, łącznie z tymi, których produkcja rolnicza była przeznaczona wyłącznie lub głównie na użytek własny, a nie na sprzedaż. Liczba pracujących w rolnictwie obejmuje zatem wszystkie osoby, zarówno pracowników najemnych we wszystkich typach gospodarstw, jak też osoby pracujące na własny rachunek, czyli właścicieli i współwłaścicieli gospodarstw rolnych oraz członków ich rodzin nie otrzymujących wynagrodzenia. Do pracujących w rolnictwie, zgodnie z ogólnymi zasadami, nie są zaliczane osoby poniżej

⁵ Opisy metodologii badań zawierają publikacje branżowe GUS: „*Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2005 r.*” (GUS 2006) oraz „*Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.*” (GUS 2008).

16 lat, (w Polsce poniżej 15 lat), natomiast zaliczane są wszystkie osoby w wieku emerytalnym, które kontynuują pracę w gospodarstwie rolnym⁶.

Badania przeprowadzone w Polsce dla 2005 r. i 2007 r. nie były w pełni porównywalne pod względem zbiorowości osób zaliczanych do pracujących w gospodarstwach rolnych w kategorii rodzinna siła robocza.

W 2005 r. do zbiorowości tej zaliczono:

- użytkowników gospodarstwa rolnego oraz ich współmałżonków,
- pozostałych członków gospodarstwa domowego użytkownika, o ile pracowali w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed badaniem w rodzinnym gospodarstwie rolnym, tzn.:
 - osoby mieszkające stale z użytkownikiem i obecne w momencie badania,
 - osoby mieszkające stale, ale nieobecne w momencie badania przez okres do 2 miesięcy,
 - osoby mieszkające stale, nieobecne w momencie badania powyżej 2 miesięcy z powodu odbywania służby wojskowej, przebywania w zakładzie karnym lub areszcie śledczym oraz przebywające za granicą,
 - osoby stanowiące odrębne gospodarstwo domowe, mieszkające razem z użytkownikiem lub osobno i pracujące bez wynagrodzenia w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed badaniem w rodzinnym gospodarstwie rolnym.

W badaniu za 2007 r. należało uwzględnić wszystkie osoby mieszkające z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, które:

- były zameldowane na pobyt stały lub czasowy oraz osoby przebywające bez zameldowania powyżej 3 miesięcy i obecne w momencie badania,
- były nieobecne w momencie badania przez okres poniżej 3 miesięcy bez względu na przyczynę nieobecności, przebywające w kraju lub za granicą,
- były nieobecne w momencie badania powyżej 3 miesięcy z powodu odbywania służby wojskowej, przebywania w zakładzie karnym lub areszcie śledczym oraz pobytu za granicą.

Oznacza to, że w badaniu za 2007 r. nie uwzględniono:

- osób przebywających (mieszkających) czasowo z użytkownikiem przez okres do 3 miesięcy bez względu na przyczynę przebywania,
- osób nieobecnych w gospodarstwie rolnym użytkownika powyżej 3 miesięcy z powodu pracy, nauki i warunków mieszkaniowych, przebywających na terenie kraju.

⁶ Metodologia ta w sposób istotny różni się od stosowanej do 2005 r. W praktyce dane ze Spisu 2002 nie są porównywalne z obecnymi wielkościami. Z uwagi jednak na fakt, że problemy te nie są przedmiotem niniejszego artykułu, zainteresowanych Czytelników odsyłamy do opracowania: I. Frenkel, *Pracujący w gospodarstwach rolnych – według spisów rolnych w latach 2002 i 2005*, IRWiR PAN, Studia i Monografie nr 1/2007.

Dotyczyło to również uczniów i studentów, którzy pomagają w pracy w gospodarstwie rolnym w okresie wakacyjnym, a mieszkają w ciągu roku (powyżej 3 miesięcy) w internatach, akademikach i na stancjach na terenie kraju.

Brak jest informacji statystycznych, pozwalających ocenić skalę tych różnic. Nie ulega wątpliwości, że znaczna część, jeśli nie większość uczniów i studentów pochodzących z rodzin rolniczych, w okresie wakacji pracuje w gospodarstwach rolnych rodziców. Oznacza to pewne zniżenie nakładów pracy w 2007 r. w stosunku do 2005 r.

Pytania o wkład pracy dotyczyły wszystkich kategorii pracujących i szczególnie w odniesieniu do osób zaliczanych do rodzinnej siły roboczej były bardzo szczegółowe. Respondent powinien określić dla każdej osoby zakwalifikowanej jako rodzinna siła robocza, czas przepracowany oddzielnie w kolejnych czterech sezonach roku: wiosennym, letnim, jesiennym i zimowym dla okresu 12 miesięcy poprzedzającego okres badania. W każdym z tych sezonów należało ocenić dla wszystkich osób liczbę tygodni pracy i przeciętną liczbę godzin pracy w tygodniu.

Dla pracowników najemnych zatrudnionych na stałe, czas pracy określono przez wybór jednego z 5 przedziałów wyczerpujących przyjętą przez Polskę roczną normę czasu pracy 2120 godzin (265 dni pracy x 8 godzin). Przyjęto następujący rozkład czasu pracy:

Liczba godzin pracy w okresie 12 miesięcy poprzedzających dzień badania (pełny etat = 2120)				
0-530 (0-66 dni)	531-1060 (67-132 dni)	1061-1590 (133-198 dni)	1591-2119 (199-264 dni)	2120 i więcej 265 dni i więcej

Dla innych kategorii pracujących czas pracy określa się poprzez podanie liczby dniówek przepracowanych w okresie 12 miesięcy poprzedzających dzień badania. Dotyczy to pracowników dorywczych, pracowników kontraktowych, pomocy sąsiedzkiej oraz innych osób.

Z punktu widzenia ustalenia liczby pracujących w rolnictwie w przeliczeniu na AWU⁷, kluczowe znaczenie ma liczba godzin stosowana jako wymiar rocznego czasu pracy. Normą stosowaną we wszystkich krajach UE jest wymiar 8 godzin dziennie, różnice pomiędzy krajami wynikają zaś z liczby dni pracy w rolnictwie przyjętych w poszczególnych krajach. Polska stosuje od początku włączenia się w opracowywanie rachunków ekonomicznych dla rolnictwa wymiar 265 dni w ciągu roku, co daje 2120 godzin na 1 AWU (pełnozatrudnionego).

⁷ Annual Work Unit (roczna jednostka czasu pracy). Według metodologii ALI stanowi wymiar czasu pracy osoby pełnozatrudnionej. Ustalanie wymiaru czasu pracy pozostawiono do decyzji poszczególnych krajów.

W 2003 r. wszystkie kraje Unii Europejskiej przeprowadzały badanie struktury gospodarstw rolnych. Z wyjątkiem Polski, zwolnionej z tego obowiązku ze względu na przeprowadzony w 2002 r. Powszechny Spis Rolny, w badaniu tym uczestniczyły także wszystkie kraje kandydujące.

Przy obliczaniu liczby pracujących w rolnictwie, wszystkie kraje kandydujące, poza Cyprzem, Łotwą i Litwą przyjęły roczną normę pracy 1 AWU w wysokości minimalnej 1800 godzin, określonej metodologią ALI. Interesujące jest, że część „starych” krajów UE zmniejszyła dotychczas stosowane normy czasu pracy. Wymiar 1800 godzin przyjęła Belgia, Niemcy, Holandia i Wielka Brytania. Hiszpania i Francja ustaliły normatywy czasu pracy w rolnictwie na 1 AWU na poziomie 1824 godzin rocznie, a Portugalia zmniejszyła z 2200 do 1920 godzin. Ponieważ dzienna norma czasu pracy we wszystkich krajach wynosi 8 godzin, oznacza to, że najdłużej pracują osoby związane z rolnictwem w Luksemburgu i Grecji – po 275 dni w roku, w Polsce – 265 dni, na Litwie – 254 dni i w Austrii – 250 dni w roku.

Jak wynika z powyższego porównania, Polska przyjęła wysoką liczbę godzin do obliczania AWU od samego początku włączenia się w opracowywanie rachunków ekonomicznych dla rolnictwa, nie weryfikując tych ustaleń do chwili obecnej. Oceniając na początku obecnej dekady sytuację statystyk nakładów pracy w krajach UE i krajach kandydujących, ICON-INSTYTUT⁸ zwracał uwagę, że norma 2120 godzin jest zbyt wysoka, nie uwzględnia zmniejszenia czasu pracy z tytułu urlopów i chorób jak też struktury demograficznej pracujących w rolnictwie indywidualnym. Prawdopodobnie brak odpowiednich informacji był powodem, dla którego nie zdecydowano się na głębszą analizę zjawiska i utrzymano wcześniejsze (bezpieczne) ustalenia. Temat ten jednak nadal jest aktualny i wymaga dokładnego rozpoznania, szczególnie wobec konieczności podjęcia obliczeń rachunków ekonomicznych dla rolnictwa w przekrojach regionalnych.

Przyjęcie tak wysokiej normy czasu pracy automatycznie oznacza, że liczba pracujących w rolnictwie jest w Polsce relatywnie zaniżona w porównaniu z krajami stosującymi mniejszą liczbę godzin na jednostkę pracy rocznej. W sytuacji takich dopuszczalnych różnic pomiędzy poszczególnymi krajami, trudno wypowiadać się o jakości dokonywanych przez Eurostat porównań międzynarodowych. Nawet jeżeli ma to mniejsze znaczenie w porównaniach tendencji zmian, prowadzi do nieporównywalności informacji wyrażanych w liczbach bezwzględnych w przeliczeniu na jednostkę nakładów pracy, szczególnie

⁸ Ocena sformułowana podczas realizacji projektu „Multi-country Statistical Cooperation – Pilot Project on Statistics”. Protokół spotkania w ramach warsztatów roboczych w 2001 r. (niepublikowany).

wskaźników produktywności i dochodowości rolnictwa. Przy przyjęciu normy czasu pracy dla Polski w wysokości 1800 godzin, stosowanej przez większość krajów UE, oznaczałoby to zwiększenie liczby pracujących w pełnym wymiarze czasu pracy o ok. 17% i odpowiednie zmniejszenie dochodu czynników produkcji na jednostkę pracy rocznej w systemie rachunków ekonomicznych rolnictwa.

W metodologii ALI podkreśla się, że teoretyczne i praktyczne definicje AWU zakładają, że zmiany ekonomiczne, techniczne, a szczególnie społeczne zachodzące w rolnictwie, wpływające na szeroko rozumiane warunki pracy powodują, że czas pracy nie nosi w sobie elementu bezwzględnej trwałości. Wręcz konieczne i zalecane jest monitorowanie zmian i uwzględnianie ich w statystyce. Podobnie jak akceptowalne są różnice norm czasu pracy pomiędzy różnymi krajami, tak samo w ramach danego kraju norma czasu pracy określająca 1 AWU w rolnictwie nie musi być identyczna jak w innych sektorach gospodarki.

Problemy związane z prawidłowością pomiaru liczby pracujących w rolnictwie oraz określeniem wkładu ich pracy w działalność rolniczą nie stanowią wyłącznie polskiej specyfiki badań statystycznych. Od wielu lat obszar ten uznaje się za szczególnie trudny i podatny na zniekształcenia rzeczywistego obrazu, przy czym problem tkwi w tym, że nie istnieje wzorzec, który mógłby być uznany za przynajmniej zbliżony do obiektywnego.

Mnogość i zmienność definicji stosowanych w różnych badaniach statystycznych, wynikająca po części z doskonalenia metodologii badań, ale także wypełnienia specyficznych celów badawczych, zmienność warunków realizacji badań, doboru prób i uogólniania wyników sprawiają, że w „obiegu” funkcjonują różne liczby charakteryzujące te same zjawiska.

W Polsce ma to o tyle szczególne znaczenie, że nie są prowadzone przez GUS szacunki liczby pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie i nadal przyjmowane są dla kolejnych lat wielkości uzyskane w PSR 2002 r., pomimo przeprowadzonych badań struktury gospodarstw rolnych w 2005 r. i w 2007 r. Utrudnia to, a wręcz uniemożliwia prowadzenie badań i analiz dla tego obszaru działalności gospodarczej, zarówno w aspekcie oceny efektów ekonomicznych, jak też społecznych. Niewątpliwie sytuacja ta ma negatywny wpływ na wiarygodność ocen w przekrojach terytorialnych, w tym dla szacunków regionalnych rachunków ekonomicznych rolnictwa.

3. Charakterystyka zróżnicowania przestrzennego nakładów pracy w rolnictwie

Zbiorowość pracujących w rolnictwie, a określając bardziej precyzyjnie, wnoszących wkład pracy w gospodarstwa rolne, w 2005 r. wynosiła 5111,5 tys. osób, z tego 5065,3 tys. stanowiła rodzinna siła robocza i pracownicy najemni

stali w gospodarstwach indywidualnych oraz 46,2 tys. pracownicy najemni stali w gospodarstwach osób prawnych. W 2007 r. liczba pracujących obniżyła się o 84,7 tys. osób i wynosiła 5026,8 tys., z tego w gospodarstwach indywidualnych pracowało 4989,8 tys. osób (spadek o 75,5 tys.), a w gospodarstwach osób prawnych 37,0 tys. osób (spadek o 9,2 tys.). W przeliczeniu na jednostki pracy AWU kierunek zmian był przeciwny. Liczba pracujących w pełnym wymiarze godzin wzrosła z 2291,9 tys. osób w 2005 r. do 2299,3 tys. osób w 2007 r., przy czym w gospodarstwach indywidualnych wystąpił minimalny spadek, a cały wzrost był udziałem gospodarstw osób prawnych. Oznaczałoby to, że nastąpił wzrost wykorzystania zasobów pracy w tych gospodarstwach.

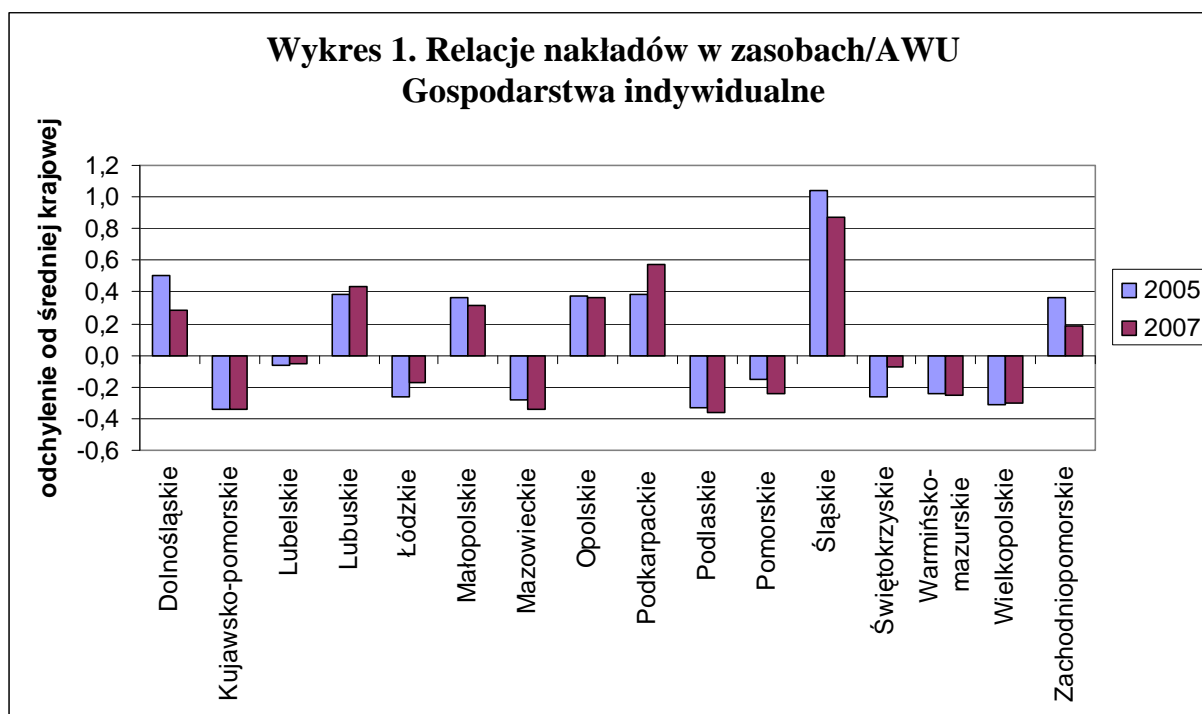
Tabela 1. Pracujący w rolnictwie według regionów i województw

Regiony Województwa	2005			2007		
	w tys. osób fiz.	w tys. AWU	os.fiz./ AWU	w tys. osób fiz.	w tys. AWU	os.fiz./ AWU
Polska	5 111,5	2 291,9	2,23	5 026,8	2 299,3	2,19
Region Centralny	1 052,0	533,6	1,97	1 049,6	543,8	1,93
Łódzkie	389,4	196,0	1,99	392,8	192,8	2,04
Mazowieckie	662,6	337,6	1,96	656,9	351,0	1,87
Region Południowy	1 005,4	359,4	2,80	929,1	347,9	2,67
Małopolskie	672,9	257,8	2,61	639,4	252,7	2,53
Śląskie	332,5	101,6	3,27	289,7	95,1	3,05
Region Wschodni	1 715,8	768,4	2,23	1 732,7	757,3	2,29
Lubelskie	610,1	278,9	2,19	607,7	282,1	2,15
Podkarpackie	579,2	220,0	2,63	609,7	219,1	2,78
Podlaskie	232,3	121,4	1,91	218,8	117,8	1,86
Świętokrzyskie	294,2	148,1	1,99	296,6	138,4	2,14
Region Północno-zachodni	552,9	269,0	2,06	552,1	280,2	1,97
Lubuskie	83,4	33,4	2,50	73,9	28,7	2,58
Wielkopolskie	372,9	195,9	1,90	380,6	208,2	1,83
Zachodniopomorskie	96,6	39,7	2,43	97,6	43,3	2,26
Region Południowo-zachodni	331,1	127,2	2,60	324,0	135,2	2,39
Dolnośląskie	213,4	80,7	2,65	206,3	86,5	2,39
Opolskie	117,8	46,5	2,53	117,4	48,7	2,41
Region Północny	454,2	234,3	1,94	439,6	235,0	1,87
Kujawsko-pomorskie	203,3	108,3	1,88	192,7	106,6	1,81
Pomorskie	125,7	62,3	2,03	119,9	62,2	1,93
Warmińsko-mazurskie	124,1	63,6	1,95	127,0	66,2	1,92

Źródło: Publikacje GUS: „Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2005 r.”, „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.” oraz obliczenia własne.

Należy jednak podkreślić, że obie kategorie pracujących nie są w pełni porównywalne. Pracujący w przeliczeniu na AWU obejmują w gospodarstwach indywidualnych dodatkowo pracowników najemnych dorywczych, pracowni-

ków kontraktowych oraz pomoc sąsiedzka. W 2007 r. zbiorowość ta liczyła 84,6 tys. osób. W gospodarstwach osób prawnych pracowało w 2007 r. 21 tys. osób pełnozatrudnionych jako pracownicy dorywczy, kontraktowi i pozostali. Te kategorie pracujących nie były w obu badaniach ujmowane jako osoby fizyczne, stąd zamieszczone w poniższej tabelicy dane bezwzględne i relacje pracujących w osobach fizycznych do liczby pracujących w AWU obarczone są tymi wadami. Nie jest to jednak skala podważająca wymowę oceny zróżnicowania stopnia wykorzystania czasu pracy pomiędzy poszczególnymi województwami.

Źródło: Na podstawie danych tabeli 1.

W 2005 r. w skali kraju na 1 osobę pełnozatrudnioną w rolnictwie przypadły 2,23 osoby fizyczne, w 2007 r. relacja ta obniżyła się do poziomu 2,19. Oznaczało to, że w 2005 r. jedna osoba pracująca w rolnictwie przepracowała przeciętnie 951 godzin (3,59 godziny dziennie), natomiast w 2007 r. przeciętny roczny faktyczny czas pracy wzrósł do 968 godzin (3,65 godziny dziennie). Można jednak uznać, że różnice te mieszczą się w granicach błędu statystycznego i gdyby można było stwierdzić brak wpływu opisanych wcześniej różnic metodologicznych pomiędzy badaniami, świadczyłoby to o stabilizacji wykorzystania zasobów pracy w rolnictwie polskim. W poszczególnych województwach zmiany te były jednak większe i różnokierunkowe.

Najniższe wykorzystanie czasu pracy (najwyższe poziomy relacji os.fiz/AWU) w 2005 r. wystąpiło w województwach: śląskim (3,27), dolnośląskim (2,65), podkarpackim (2,63), małopolskim (2,61), opolskim (2,53), lubuskim (2,50) i zachodniopomorskim (2,43). Listę województw o najdłuższym

czasie pracy rolników otwiera kujawsko-pomorskie (1,88), wielkopolskie (1,90), podlaskie (1,91), warmińsko-mazurskie (1,95) i mazowieckie (1,96). Podobne uszeregowanie województw wystąpiło w 2007 r. O skali zróżnicowania intensywności pracy w rolnictwie pomiędzy poszczególnymi województwami może świadczyć porównanie województw o skrajnych poziomach relacji. W 2005 r. rolnik w woj. kujawsko-pomorskim przepracował przeciętnie 1128 godzin, natomiast w woj. śląskim 648 godzin.

Zróżnicowanie relacji pomiędzy poszczególnymi województwami w formie odchyień od średniej krajowej przedstawia powyższy wykres.

3.1. Współzależność nakładów pracy i wielkości gospodarstw indywidualnych

Obraz rolnictwa w Polsce w zakresie nakładów pracy kształtują indywidualne gospodarstwa rolne. W 2007 r. gospodarstwa indywidualne angażowały 99,3% ogólnej liczby pracujących w rolnictwie (osoby fizyczne) i 97,7% pracujących w przeliczeniu na AWU. W zbiorowości tych gospodarstw należy zatem poszukiwać uzasadnienia zróżnicowania przestrzennego nakładów pracy, metod oceny zmian oraz szacunków zasobów siły roboczej i efektywności jej wykorzystania. Niewątpliwie jednym z obszarów tematycznych, które mogą wyjaśnić wiele prawidłowości i wspomóc metodologię szacowania nakładów pracy są kwestie związane ze strukturą obszarową gospodarstw rolnych. Zarówno wyniki badań statystycznych, jak też formułowane na ich podstawie oceny, potwierdzają silne skorelowanie nakładów pracy z powierzchnią gospodarstw rolnych. Charakterystykę tych powiązań zaprezentowano w tab. 2, zawierającej relacje pracujących w osobach fizycznych do ich liczby w AWU w gospodarstwach indywidualnych, według grup obszarowych użytków rolnych.

W 2007 r. w gospodarstwach indywidualnych liczba pracujących w osobach fizycznych wynosiła 4 989,8 tys. osób i w przeliczeniu na AWU 2 245,8 tys. Struktura pracujących według grup obszarowych użytków rolnych na poziomie kraju przedstawia się następująco (w proc.):

	Osoby fizyczne	AWU
0 – 1 ha	20,7	8,8
1 – 5 ha	41,6	35,5
5 – 15 ha	27,1	37,2
15 – 50 ha	9,3	15,9
50 ha i więcej	1,3	2,6

W gospodarstwach o powierzchni do 1 ha pracowało 20,7% ogółu pracujących w rolnictwie indywidualnym, natomiast w przeliczeniu na AWU obej-

mowały one zaledwie 8,8% ogółu pracujących. W tej grupie gospodarstw na 1 AWU składała się praca ponad 5 osób, a ich dzień pracy w rolnictwie trwał przeciętnie nieco ponad 1,5 godziny. Gospodarstwa o powierzchni 1-5 ha, stanowiące w 2007 r. 40,3% liczby gospodarstw indywidualnych zatrudniały 41,6% ogółu osób fizycznych pracujących w rolnictwie i 35,5% w przeliczeniu na AWU, a dzienny czas poświęcony na pracę w rolnictwie wynosił nieco ponad 3 godziny.

Nakłady pracy wnoszone przez pracującego w rolnictwie wzrastają wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw rolnych. W 2007 r. przeciętne zaangażowanie osoby pracującej w rolnictwie indywidualnym wynosiło 4,9 godz. w gospodarstwach o powierzchni 5-15 ha, 6,1 godz. w gospodarstwach o powierzchni 15-50 ha oraz 7,2 godz. w gospodarstwach największych o powierzchni powyżej 50 hektarów. W gospodarstwach tych efektywny czas pracy jest najdłuższy, ale średnio wynosi 1910 godzin rocznie, a więc o 10% mniej niż 2120 godzin przyjęte jako normatyw rocznego wymiaru czasu pracy 1 AWU. Pracę w wymiarze 2120 godzin i więcej deklarowało w 2007 r. 14,6% członków gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego pracujących w gospodarstwach indywidualnych⁹.

Jak wynika z relacji przedstawionych w tab. 2, liczba osób fizycznych składająca się na 1 AWU w obu badanych latach zmniejsza się wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw rolnych, jednak tendencja ta wynika głównie z dalszego zmniejszania zaangażowania w pracę w rolnictwie gospodarstw najmniejszych, o powierzchni do 1 hektara. We wszystkich pozostałych grupach obszarowych i w większości województw nastąpił spadek poziomu relacji osób fizycznych/AWU, a zatem wzrastało zaangażowanie w pracę w gospodarstwach rolnych.

Największe zróżnicowanie nakładów pracy pomiędzy poszczególnymi województwami występuje w grupie gospodarstw najmniejszych. W gospodarstwach tych relacja osoby fizyczne/AWU waha się od 6,51 w woj. podlaskim i 6,14 w woj. kujawsko-pomorskim do 4,27 w woj. pomorskim i 4,65 w woj. mazowieckim. Wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw różnice te ulegają zmniejszeniu, aż do wystąpienia bardzo małej skali rozpiętości w grupie gospodarstw powyżej 15 ha użytków rolnych. Z punktu widzenia szacowania nakładów pracy dla potrzeb RRER, występowanie tych prawidłowości ma istotne

⁹ Maksymalny czas pracy przyjęty w Polsce jako wymiar 1 AWU wynosi 2120 godzin. Zgodnie z metodologią ALI, osoby pracujące w czasie dłuższym są traktowane jako 1 AWU, niezależnie od faktycznie przepracowanej liczby godzin w roku.

Tabela 2. Pracujący w gospodarstwach indywidualnych według grup obszarowych użytków rolnych (Relacje: osoby fizyczne/AWU)

Regiony Województwa	2005					2007				
	Razem	0-1 ha	1-5 ha	5-15 ha	15-50 ha 50 ha i więcej	Razem	0-1 ha	1-5 ha	5-15 ha	15-50 ha 50 ha i więcej
Polska	2,25	5,48	2,57	1,59	1,30	1,11	5,21	2,60	1,62	1,31
Region Centralny	1,98	5,60	2,65	1,52	1,25	1,10	5,10	2,62	1,53	1,26
Łódzkie	1,99	5,90	2,63	1,53	1,26	1,10	5,94	2,75	1,58	1,27
Mazowieckie	1,97	5,44	2,67	1,52	1,25	1,10	4,65	2,55	1,50	1,26
Region Południowy	2,81	5,76	2,38	1,62	1,33	1,14	5,49	2,41	1,62	1,38
Małopolskie	2,62	5,70	2,24	1,56	1,37	1,12	5,22	2,31	1,58	1,39
Śląskie	3,29	5,84	2,86	1,73	1,30	1,15	5,95	2,82	1,70	1,38
Region Wschodni	2,24	4,97	2,45	1,62	1,33	1,15	5,12	2,56	1,67	1,33
Lubelskie	2,19	5,43	2,54	1,62	1,32	1,12	5,44	2,50	1,64	1,32
Podkarpackie	2,64	4,73	2,41	1,70	1,43	1,27	4,87	2,63	1,77	1,45
Podlaskie	1,92	6,90	3,93	1,66	1,33	1,14	6,51	3,42	1,68	1,32
Świętokrzyskie	1,99	4,21	2,12	1,53	1,31	1,11	4,84	2,35	1,66	1,32
Region Północno-zachodni	2,12	5,59	2,98	1,59	1,30	1,11	4,89	2,96	1,64	1,32
Lubuskie	2,64	5,25	2,98	2,00	1,52	1,13	4,81	3,71	2,19	1,39
Wielkopolskie	1,95	5,50	2,83	1,49	1,26	1,06	4,89	2,72	1,53	1,25
Zachodniopomorskie	2,62	6,18	3,92	2,00	1,40	1,17	4,93	3,44	1,94	1,63
Region Południowo-zachodni	2,71	5,84	3,44	1,82	1,41	1,19	5,09	3,09	1,79	1,44
Dolnośląskie	2,75	5,59	3,54	1,89	1,41	1,18	4,86	3,07	1,79	1,46
Opolskie	2,63	6,32	3,28	1,70	1,41	1,21	5,50	3,13	1,78	1,41
Region Północny	1,98	5,87	3,20	1,59	1,28	1,06	5,41	3,11	1,60	1,27
Kujawsko-pomorskie	1,91	6,53	2,89	1,52	1,22	0,99	6,14	3,04	1,52	1,22
Pomorskie	2,10	5,11	3,43	1,64	1,33	1,09	4,27	3,04	1,66	1,36
Warmińsko-mazurskie	2,01	5,71	3,54	1,69	1,33	1,11	5,69	3,30	1,73	1,29

Zródło: Obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

znaczenie i pozwala na określenie skali współzależności w wymiarze liczbowym. Uzupełniającym źródłem informacji dla potrzeb tych szacunków, oprócz badań statystycznych, powinny być szeroko rozumiane dane administracyjne z rejestrów gminnych i agencji rządowych związanych z rolnictwem.

3.2. Nakłady pracy w relacji do powierzchni użytków rolnych

Wzrost stopnia wykorzystania siły roboczej w rolnictwie potwierdzają także relacje liczby pracujących do ogólnej powierzchni użytków rolnych. Dotyczy to zarówno rolnictwa ogółem, jak też gospodarstw indywidualnych.

Tabela 3. Pracujący w rolnictwie w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych

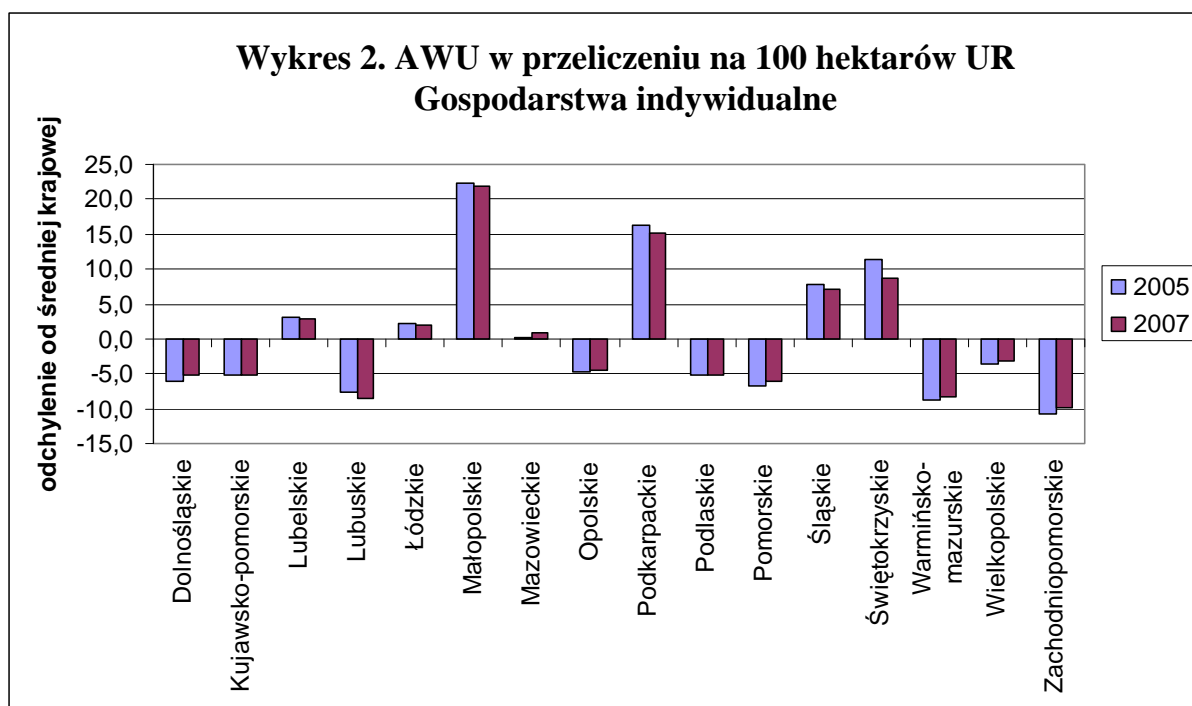
Regiony Województwa	2005				2007			
	gospodarstwa rolne ogółem		gospodarstwa indywidualne		gospodarstwa rolne ogółem		gospodarstwa indywidualne	
	os. fiz.	AWU	os. fiz.	AWU	os. fiz.	AWU	os. fiz.	AWU
Polska	33,4	15,0	36,9	16,4	31,7	14,5	35,1	15,8
Region Centralny	33,8	17,1	34,2	17,3	32,6	16,9	33,1	17,1
Łódzkie	36,7	18,5	37,2	18,7	36,0	17,7	36,4	17,8
Mazowieckie	32,2	16,4	32,6	16,6	30,8	16,5	31,3	16,7
Region Południowy	88,8	31,8	92,9	33,1	82,9	31,1	86,5	32,2
Małopolskie	98,9	37,9	101,4	38,8	93,4	36,9	95,8	37,7
Śląskie	73,7	22,5	79,3	24,1	66,5	21,8	71,3	23,0
Region Wschodni	45,2	20,2	46,3	20,7	43,3	18,9	44,8	19,5
Lubelskie	41,6	19,0	42,8	19,5	38,9	18,0	40,3	18,6
Podkarpackie	83,0	31,5	86,2	32,6	81,1	29,1	86,7	31,0
Podlaskie	21,3	11,1	21,7	11,3	19,6	10,5	20,0	10,7
Świętokrzyskie	54,6	27,5	55,0	27,7	52,3	24,4	52,7	24,5
Region Północno-zachodni	17,8	8,7	21,9	10,3	17,1	8,7	21,0	10,1
Lubuskie	18,2	7,3	23,0	8,7	15,5	6,0	19,4	7,3
Wielkopolskie	21,3	11,2	24,9	12,8	21,1	11,5	24,3	12,6
Zachodniopomorskie	10,8	4,5	14,5	5,5	10,4	4,6	14,3	6,0
Region Południowo-zachodni	22,6	8,7	29,1	10,8	21,3	8,9	27,6	10,9
Dolnośląskie	22,5	8,5	28,3	10,3	21,4	9,0	26,8	10,7
Opolskie	22,7	9,0	30,8	11,7	21,1	8,8	29,3	11,3
Region Północny	16,8	8,6	19,0	9,6	15,9	8,5	18,0	9,3
Kujawsko-pomorskie	19,6	10,4	21,5	11,3	18,4	10,2	20,0	10,6
Pomorskie	17,2	8,5	20,2	9,6	16,1	8,3	19,1	9,7
Warmińsko-mazurskie	13,3	6,8	15,1	7,5	13,1	6,8	14,8	7,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

W 2007 r. w gospodarstwach indywidualnych na 100 ha UR przypadało nieco ponad 35 osób pracujących, w 2005 r. prawie 37 osób fizycznych. W przeliczeniu na AWU liczba osób pracujących na 100 ha UR obniżyła się

z 16,4 w 2005 r. do 15,8 w 2007 r. Spadek wystąpił we wszystkich województwach z wyjątkiem zachodniopomorskiego, dolnośląskiego, mazowieckiego, pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. W tych województwach, wzrostowi zatrudnienia w AWU towarzyszył spadek liczby pracujących w osobach fizycznych, co oznacza relatywnie większy w porównaniu z innymi województwami wzrost intensywności wykorzystania czasu pracy.

Wskaźniki charakteryzujące relacje nakładów pracy w stosunku do powierzchni użytków rolnych, wskazują na głębokie zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi województwami. Agregacja danych na poziomie regionów nieco zmniejsza te rozpiętości, w regionie centralnym, południowo-zachodnim i północnym relacje w województwach wchodzących w ich skład są w miarę zbliżone. W pozostałych regionach poziomy relacji w województwach różnią się 2-, a nawet 3-krotnie. Przykładem tego jest region wschodni, gdzie liczba pracujących w AWU na 100 ha UR w gospodarstwach indywidualnych w 2007 r. waha się od 10,7 osób w woj. podlaskim, 18,6 osób w woj. lubelskim, 24,5 osób w woj. świętokrzyskim i 31,0 osób w woj. podkarpackim. Podobnej skali zróżnicowanie występuje w odniesieniu do rozkładów nakładów pracy wyrażonych w osobach fizycznych.

Źródło: Na podstawie danych tabeli 3.

Duże zróżnicowanie występuje także w regionie północno-zachodnim, gdzie w woj. wielkopolskim liczba pracujących w rolnictwie na 100 ha UR jest 2-krotnie większa niż w pozostałych województwach. Podobnie jest w regionie południowym, gdzie w 2007 r. liczba osób fizycznych w gospodarstwach indy-

widualnych przypadająca na 100 ha UR wynosiła prawie 96 osób w woj. małopolskim i 71 osób w woj. śląskim, ale w przeliczeniu na AWU rozpiętości te były większe, odpowiednio 38 i 23 osoby. Ilustrację skali odchyleń w poszczególnych województwach od przeciętnych wielkości w skali kraju przedstawia powyższy wykres.

3.3. Wiek pracujących w rolnictwie jako czynnik zróżnicowania nakładów pracy

Czynniki demograficzne są znaczącym, jeśli nie najważniejszym obszarem określającym i limitującym wkład pracy w rolnictwie, szczególnie w rolnictwie indywidualnym, w większości opartym na modelu rolnictwa rodzinnego. Ponieważ do pracujących w rolnictwie wliczane są wszystkie osoby będące członkami gospodarstw domowych użytkownika gospodarstwa domowego w wieku 15 lat i więcej, struktura wieku tych osób ma istotny związek z efektywnością i jakością świadczonej pracy. Dla wielu indywidualnych gospodarstw rolnych, produkujących wyłącznie lub głównie na potrzeby własne, biologiczna zdolność do wykonywania pracy na roli jest wyznacznikiem poziomu ich egzystencji.

Dane statystyczne gromadzone w badaniach strukturalnych rolnictwa odnośnie powiązań nakładów pracy i wieku, nie obejmują osób: świadczących pomoc sąsiedzką, pracowników dorywczych i pracowników kontraktowych. Dla tej grupy gromadzone informacje dotyczą wyłącznie czasu pracy.

Niezależnie od różnic rodzinna siła robocza obejmuje ponad 95% nakładów pracy w gospodarstwach indywidualnych mierzonych w AWU i stanowi ponad 99% liczby pracujących w osobach fizycznych. Ta zbiorowość będzie przedmiotem dalszych rozważań.

Z liczby 4 964,6 tys. osób członków gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego pracujących w 2007 r. w rolnictwie indywidualnym 10,2% stanowiły osoby w wieku do 24 lat, 33,3% osoby w wieku 25-44 lat, 42,1% osoby w wieku 45-64 lat oraz 14,4% osoby w wieku 65 lat i więcej. W porównaniu z 2005 r. liczba pracujących była niższa o 80 tys. osób, przy czym spadek ten skoncentrował się w dwóch grupach wiekowych. W grupie 25-44 lat wynosił 44 tys. osób, natomiast liczba pracujących w wieku 65 lat i więcej zmniejszyła się o 36 tys. osób. Z powodu wspomnianych wcześniej różnic metodologicznych trudno wyrokować o rzetelności opisu tych zmian. Potwierdzałyby one, podobnie jak inne informacje demograficzne, umacnianie procesu starzenia się ludności rolniczej. Nie pozostaje to bez wpływu na czas pracy wykonywanej na rzecz produkcji rolniczej i obok innych czynników przyczynia się do jego skracania.

Zróżnicowanie struktury wiekowej pracujących pomiędzy poszczególnymi województwami jest znaczące, głównie w odniesieniu do udziału osób w wieku 65 lat i więcej. Najwyższy udział tych osób występuje w województwach śląskim i podkarpackim – ok. 20% oraz małopolskim, lubuskim i opolskim – w granicach 17%. Listę województw o najniższym udziale osób starszych otwiera woj. kujawsko-pomorskie (8,8%), wielkopolskie (10%), mazowieckie i pomorskie (po 11%).

Największy udział osób młodych w liczbie pracujących w rolnictwie ma woj. świętokrzyskie – 12,3 %, mazowieckie – 11,7% i lubelskie – 11,2%. Na drugim biegunie znajduje się woj. lubuskie (6,1%), zachodniopomorskie (6,4%), opolskie (8,2%) i dolnośląskie (8,4%). W pozostałych województwach udział pracujących w wieku do 24 lat oscyluje w granicach 9-10%.

W grupie pracujących w gospodarstwach rolnych w wieku 25-44 lat zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi województwami jest mniejsze. Rozpiętość udziałów tych osób w liczbie pracujących ogółem waha się w granicach 28-36%. Udział pracujących w rolnictwie w wieku 45-64 lat mieścił się w granicach 39-42% w województwach regionu centralnego, wschodniego i południowego, a zatem województw ze stosunkowo dużym udziałem osób w wieku do 24 lat. W regionach zachodniej i północnej Polski udział pracujących w wieku 45-64 lat był najwyższy (w granicach 45-50%), co powiązane było z niskim udziałem młodzieży w zasobach pracy rodzinnej.

Zróżnicowanie wkładu pracy poszczególnych grup wiekowych w pracę w rolnictwie, poprzez prezentację relacji liczby osób fizycznych do nakładów pracy wyrażonych w AWU prezentuje tabela 4.

Wkład pracy członków populacji pracujących w rolnictwie indywidualnym w zależności od wieku przybiera wyraźne cechy rozkładu siodłowego. Wartości brzegowe stanowią osoby pracujące w wieku do 24 lat oraz w wieku 64 lat i więcej. Zbiorowości te charakteryzują się najniższym wkładem pracy w działalność związaną z rolnictwem w gospodarstwach rolnych. W obu badanych latach, dla uzyskania 1 AWU na poziomie rolnictwa ogółem konieczne było świadczenie pracy przez ponad 3,5 osoby w wieku do 24 lat. Oznacza to, że osoby te w skali roku poświęcały na pracę w gospodarstwach rolnych nieco ponad 2 godziny dziennie. Na drugim biegunie znajdują się osoby w wieku 65 lat i więcej, świadczące pracę w wymiarze 2,7 godzin dziennie. Grupy te, stanowiły łącznie 25% ogółu pracujących (w osobach fizycznych) w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego i 17,5% pracujących w przeliczeniu na AWU.

Tabela 4. Zróżnicowanie wkładu pracy członków gospodarstw domowych z użytkownikami gospodarstwa rolnego pracujących w gospodarstwie rolnym w zależności od wieku – relacja: osoby fizyczne/AWU

Regiony Województwa	2005				2007				
	Ogółem	Osoby w wieku			Ogółem	Osoby w wieku			
		do 24 lat	25-44	45-64		65 lat i więcej	do 24 lat	25-44	45-64
Polska	2,35	3,66	2,10	2,18	3,09	2,32	2,11	2,13	3,01
Region Centralny	2,08	3,39	1,88	1,92	2,71	2,04	1,86	1,87	2,70
Łódzkie	2,07	3,39	1,89	1,89	2,77	2,14	1,99	1,93	2,88
Mazowieckie	2,08	3,39	1,88	1,93	2,68	1,99	1,80	1,83	2,59
Region Południowy	2,86	4,34	2,69	2,64	3,25	2,73	2,61	2,43	3,09
Małopolskie	2,66	4,14	2,52	2,44	2,99	2,57	2,49	2,27	2,83
Śląskie	3,37	5,11	3,21	3,14	3,77	3,16	2,99	2,83	3,75
Region Wschodni	2,30	3,89	2,07	2,08	2,90	2,37	2,18	2,14	2,91
Lubelskie	2,28	3,98	1,99	2,10	3,15	2,25	2,02	2,03	3,17
Podkarpackie	2,68	4,78	2,75	2,34	2,84	2,84	2,91	2,50	2,91
Podlaskie	1,97	3,00	1,66	1,89	2,82	1,91	1,66	1,87	2,55
Świętokrzyskie	2,04	3,61	1,83	1,82	2,73	2,22	2,06	1,97	2,70
Region Północno-zachodni	2,28	2,98	1,99	2,23	3,60	2,23	1,97	2,12	3,50
Lubuskie	2,81	3,51	2,67	2,63	3,72	2,89	2,56	2,71	4,21
Wielkopolskie	2,08	2,83	1,81	2,04	3,37	2,04	1,81	1,94	3,23
Zachodniopomorskie	2,91	4,02	2,65	2,74	4,23	2,72	2,58	2,54	3,85
Region Południowo-zachodni	2,82	4,15	2,59	2,55	4,03	2,67	2,47	2,47	3,50
Dolnośląskie	2,90	4,24	2,71	2,62	4,13	2,67	2,51	2,48	3,43
Opolskie	2,69	4,02	2,42	2,43	3,87	2,65	2,40	2,46	3,60
Region Północny	2,14	3,13	1,80	2,11	3,72	2,08	1,79	2,03	3,35
Kujawsko-pomorskie	2,08	3,25	1,72	2,03	4,25	2,03	1,75	1,98	3,57
Pomorskie	2,24	3,02	1,91	2,24	3,30	2,13	1,86	2,06	3,05
Warmińsko-mazurskie	2,15	3,04	1,82	2,11	3,56	2,13	1,79	2,08	3,42

Źródło: Obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

**Tabela 5. Członkowie gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego pracujący w gospodarstwie rolnym we-
dług czasu pracy**

Regiony	2005										2007			
	Osoby fizyczne według rocznego czasu pracy w godzinach (w odsetkach)													
	0-530	531-1060	1061-1590	1591-2119	2120 i więcej	0-530	531-1060	1061- -1590	1591- -2119	2120 i więcej				
Polska	43,7	18,4	12,7	11,5	13,8	42,3	19,8	13,5	9,8	14,6				
Region Centralny	38,0	17,2	13,5	12,5	18,9	37,0	18,1	13,4	10,9	20,5				
Łódzkie	37,2	17,9	14,2	12,8	17,9	38,2	19,8	13,9	10,4	17,7				
Mazowieckie	38,5	16,7	13,0	12,3	19,4	36,3	17,1	13,1	11,2	22,2				
Region Południowy	51,0	20,1	11,9	9,2	7,8	48,9	21,4	12,0	8,5	9,2				
Małopolskie	47,0	21,1	13,0	10,4	8,5	46,0	21,7	12,9	9,3	10,0				
Śląskie	59,1	18,2	9,6	6,7	6,4	55,4	20,5	10,1	6,6	7,4				
Region Wschodni	41,6	19,4	13,9	13,1	11,9	41,5	21,0	15,4	10,3	11,7				
Lubelskie	41,8	18,4	13,9	13,1	12,8	40,5	19,4	15,1	10,7	14,3				
Podkarpackie	46,6	22,0	14,2	10,8	6,4	47,5	23,8	15,6	7,8	5,3				
Podlaskie	36,5	15,8	12,0	14,2	21,4	33,1	17,4	14,0	13,4	22,1				
Świętokrzyskie	35,3	19,2	14,8	17,0	13,7	37,6	21,4	16,9	12,1	12,0				
Region Północno-zachodni	44,0	16,7	11,3	11,0	17,0	41,8	18,6	11,9	9,4	18,3				
Lubuskie	50,9	21,3	10,5	7,5	9,7	52,6	20,7	10,4	6,5	9,8				
Wielkopolskie	39,5	16,0	11,8	12,9	19,9	37,2	18,3	12,6	10,5	21,5				
Zachodniopomorskie	55,6	15,8	10,0	6,8	11,9	51,8	18,3	10,3	7,2	12,3				
Region Południowo-zachodni	53,0	17,5	10,2	8,5	10,8	49,6	18,9	11,9	8,5	11,2				
Dolnośląskie	53,7	17,6	10,2	8,7	9,8	50,0	18,4	11,6	8,7	11,2				
Opolskie	51,7	17,2	10,3	8,1	12,7	48,8	20,0	12,3	8,0	11,0				
Region Północny	41,6	15,9	11,2	10,9	20,4	39,4	17,2	11,9	9,7	21,9				
Kujawsko-pomorskie	40,4	15,0	11,8	11,7	21,0	38,4	16,3	12,2	9,6	23,5				
Pomorskie	42,9	17,7	10,9	11,5	17,0	38,5	19,7	12,9	10,0	18,9				
Warmińsko-mazurskie	42,3	15,4	10,5	9,0	22,8	41,6	16,3	10,4	9,4	22,2				

Źródło: Niepublikowane dane GUS.

W skali kraju niewiele więcej, około 3,8 godzin dziennie, na pracę w rolnictwie poświęcają członkowie gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego będący w wieku od 25 do 64 lat, a zatem w wieku spodziewanej największej aktywności zawodowej i wydajności pracy. Zbiorowość ta stanowi 75% pracujących w rolnictwie indywidualnym. Słuszne są zatem oceny krytyczne stopnia wykorzystania czasu pracy przez osoby pracujące w rolnictwie indywidualnym i szacunki skali bezrobocia ukrytego w grupie członków gospodarstw domowych rolników na poziomie ok. 500 tys. osób¹⁰. Przyczyny tego stanu mają jednak swe głębokie i wieloaspektowe uzasadnienie w czynnikach ekonomicznych i społecznych, powodowanych ograniczonym zapotrzebowaniem na pracę w rolnictwie, szczególnie w małoobszarowych gospodarstwach rolnych, niską intensywnością i opłacalnością produkcji rolnej tych gospodarstw¹¹.

Przedstawione w tab. 4 zaangażowanie poszczególnych grup wiekowych w pracę w rolnictwie, mierzone liczbą osób fizycznych składającą się na uzyskanie 1 AWU w przekroju województw, potwierdza istnienie olbrzymiego zróżnicowania przestrzennego. Szczegółowe omawianie tego tematu przekracza jednak ramy niniejszego artykułu, ograniczymy się zatem do przedstawienia skrajnych wielkości, wynikających z badania za 2007 r.

W odniesieniu do pracujących najmłodszych (w wieku do 24 lat) najmniej czasu na pracę w rolnictwie poświęciły osoby będące członkami gospodarstw domowych rolników w woj. podkarpackim. Na uzyskanie 1 AWU składała się tam praca 5,4 osób, podczas gdy w woj. warmińsko-mazurskim 2,9 osób.

W grupach wiekowych 25-44 lat i 45-64 lat najmniejsze zaangażowanie w pracę w rolnictwie wystąpiło w woj. śląskim – odpowiednio 3,0 i 2,8 osoby/1 AWU. Najwięcej czasu na rzecz pracy w rolnictwie poświęcali w tych grupach wiekowych rolnicy woj. kujawsko-pomorskiego i mazowieckiego (odpowiednio: 1,75 i 1,83 osoby). Osoby najstarsze, w wieku 65 lat i więcej najkrócej pracowały w woj. lubuskim (4,2 osoby/AWU), natomiast najdłużej w woj. podlaskim – 2,55 osób/AWU.

3.4. Zróżnicowanie czasu pracy

Wprowadzone ustawą z dnia 18 października 2006 r. o zmianie ustawy Kodeks Pracy (Dz. U. Nr 217, poz. 1587), która weszła w życie z dniem 30 listopada 2006 r. regulacje prawne, dostosowując w pełni prawo pracy w Polsce do dyrektyw UE wprowadziły algorytmny obliczania normatywów czasu pracy. Zgodnie z nimi, normatywny roczny czas pracy w 2007 r. dla wszystkich systemów czasu pracy (z wyjątkiem ruchu ciągłego) wynosi 2016 godzin, czyli odno-

¹⁰ Zob. B. Karwat-Woźniak, P. Chmieliński, *Praca w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 28, Warszawa 2006.

¹¹ Zob. I. Frenkel, op.cit.

si się do 252 dni w roku. Normatywny czas pracy w rolnictwie, przyjęty przed wielu laty dla potrzeb pomiaru nakładów pracy w systemie rachunków ekonomicznych rolnictwa w wysokości 2120 godzin, odpowiada natomiast 8 godzinom pracy dziennie przez 265 dni w roku.

W rzeczywistości, jak już wspomniano wcześniej, w 2007 r. jedna osoba pracująca w rolnictwie przepracowała w ciągu roku 968 godzin, tj. pracując 3,65 godz. dziennie. W roku 2005 było to odpowiednio: 951 i 3,59 godz., a więc minimalnie mniej.

Pomimo tendencji do skracania normatywów czasu pracy w rolnictwie we wszystkich krajach UE, w Polsce nie dokonano odpowiedniej weryfikacji. Problemy związane z porównywalnością danych pomiędzy krajami UE zostały zasygnalizowane wcześniej. W tym miejscu należy zaznaczyć, że także w krajowych porównaniach międzydziałowego poziomu zatrudnienia i wydajności pracy trudno uzasadnić, dlaczego normatywny czas pracy w rolnictwie miałby być wyższy od powszechnie obowiązującego, podczas gdy w innych krajach jest zdecydowanie niższy.

Tabela 5 przedstawia strukturę pracujących członków gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego pod względem przepracowanego czasu pracy w podziale na 5 przedziałów stosowanych w ankietach strukturalnych.

W świetle tych danych, w 2005 r. w skali kraju 43,7% pracujących wykonywało pracę w rolnictwie w przedziale 0-530 godzin rocznie, czyli do 2 godzin dziennie; 18,4% w przedziale 531-1060 godzin (2-4 godziny dziennie), 12,7% w przedziale 1061-1590 godzin (4-6 godzin dziennie) i 11,5% pracujących w przedziale 1591-2119 godzin, czyli od 6 do 8 godzin dziennie. Zatem ponad 2,2 mln osób nie pracowało więcej niż 2 godziny dziennie w swoich gospodarstwach rolnych, a czas pracy ponad 3,1 mln osób nie przekroczył 4 godzin. Na tym tle podkreślić należy, że prawie 13,8% rolników, tj. ponad 690 tys. osób pracowało ponad 8 godzin dziennie.

W 2007 r. zmniejszył się do 42,3% udział osób pracujących najkrócej, natomiast wzrósł udział osób pracujących dziennie od 2 do 4 godzin (o 1,4 pkt.) i od 4 do 6 godzin (o 0,9 pkt.). Interesujące jest zmniejszenie się liczby pracujących w przedziale 6-8 godzin dziennie o ponad 90 tys. osób. Część tej zbiorowości zapewne zwiększyła swe zaangażowanie, przechodząc do grupy pracujących powyżej 8 godzin dziennie (wzrost o ponad 30 tys. osób do poziomu 14,6%), natomiast większość osób przeszła do grup o niższym czasie pracy.

Zróznicowanie czasu pracy pomiędzy poszczególnymi województwami jest znaczne i niekoniecznie zgodne z tradycyjnie utrwalonym obrazem regionalizacji rolnictwa polskiego. Największe rozpiętości pomiędzy województwami występują w przedziałach skrajnych, o najniższym i najwyższym czasie pracy.

W 2007 r. najmniejszym udziałem rolników pracujących do 2 godzin dziennie charakteryzowało się woj. podlaskie (33,1), mazowieckie (36,3) i wiel-

kopolskie (37,2). Na drugim biegunie uplasowało się woj. śląskie, w którym aż 55,5 % rolników pracowało w wymiarze nieprzekraczającym 2 godz. dziennie; woj. lubuskie (52,6%) i woj. dolnośląskie, w którym połowa pracujących w rolnictwie nie przepracowała więcej niż 2 godziny dziennie, czyli poniżej ¼ AWU. Rozpiętość pomiędzy województwami o najniższym i najwyższym udziale pracujących w wymiarze do 2 godz. dziennie wynosiła 22 pkt. procentowych.

Najwięcej czasu na pracę w rolnictwie poświęcili członkowie gospodarstw domowych rolników województw regionu północnego. W woj. kujawsko-pomorskim aż 23,5 % rolników pracowało w wymiarze 2120 godzin i więcej rocznie (8 i więcej godzin dziennie), a w woj. warmińsko-mazurskim 22,2%. Ponad 22% rolników pracowało w tym wymiarze czasu także w woj. mazowieckim i podlaskim. Skala rozpiętości pomiędzy województwami o skrajnych udziałach wynosiła 18 pkt. procentowych.

Najmniejszym udziałem pracujących rolników w przedziale czasu ponad 8 godzin dziennie zaznaczyło się woj. podlaskie – zaledwie 5,3% pracujących. Niewiele więcej – 7,4% pracowało w woj. śląskim i 9,8% w woj. lubuskim.

Różnice pomiędzy efektywną ilością pracy w rolnictwie pomiędzy poszczególnymi województwami w innych przedziałach czasu pracy nie były tak drastyczne. W przedziałach 1061-1590 i 1591-2119 godzin rocznie wynosiły 7 pkt. proc., natomiast w przedziale 531-1060 godzin rocznie (2-4 godzin dziennie) zaledwie 5 pkt. Największy udział rolników pracujących w tym wymiarze czasu pracy zaobserwowano w województwach regionu wschodniego (ok.15%), natomiast najmniejszy w regionach zachodniej i północnej Polski (9-11%). Ta druga grupa charakteryzuje się też najwyższym przeciętnym udziałem rolników pracujących najwięcej godzin dziennie.

W wymiarze 2-4 godzin dziennie pracowało ok. 21% rolników woj. małopolskiego, śląskiego, lubelskiego, świętokrzyskiego, lubuskiego i opolskiego oraz 16-17% rolników w województwach: kujawsko-pomorskim, warmińsko-mazurskim, świętokrzyskim i mazowieckim.

Rozkłady czasu pracy rolników pod względem intensywności ich zaangażowania jak też różnic pomiędzy poszczególnymi regionami i województwami charakteryzują tendencje zmian, których przyczyny spowodowane są wieloma uwarunkowaniami o charakterze społecznym, demograficznym i ekonomicznym. Wynikają one z całego splotu oddziaływań wielu, często przeciwstawnych czynników, które kierują decyzjami ekonomicznymi użytkowników gospodarstw rolnych.

Głębsza analiza tych uwarunkowań przekracza ramy niniejszego artykułu. Z pewnością jednak można przyjąć założenie, że badania rozkładów czasu pracy są podstawowym obszarem analiz, który z punktu widzenia szacowania nakładów pracy w rolnictwie w układzie regionalnym ma priorytetowe znaczenie.

Dotyczy to nie tylko wykorzystania informacji o nakładach pracy dla potrzeb RRER, ale generalnie wszystkich analiz w obszarze rolnictwa związanych z udziałem czynnika ludzkiego.

4. Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie podstawowych rezultatów badań statystycznych związanych z nakładami pracy w rolnictwie, stanowiących część składową badań struktury gospodarstw rolnych, przeprowadzonych przez GUS dla lat 2005 i 2007 w kontekście ich wykorzystania dla pomiaru nakładów pracy w rolnictwie w przekrojach regionalnych. Jest to szczególnie istotne dla europejskiego systemu rachunków ekonomicznych dla rolnictwa, który operuje rocznymi jednostkami pracy AWU.

Z przedstawionych danych wynika obraz silnego regionalnego zróżnicowania wykorzystania zasobów pracy czynnika ludzkiego w rolnictwie: zasobów siły roboczej do dyspozycji, wykorzystania czasu pracy, zróżnicowania nakładów pracy w relacji do wielkości gospodarstw, korelacji czasu pracy z wiekiem pracujących w rolnictwie. Powszechnie wykorzystywane zasoby informacyjne nie dają jednak prostej i jednoznacznej odpowiedzi na pytanie: jaka jest faktyczna liczba pracujących w rolnictwie. Znamienne jest następujące stwierdzenie zamieszczone w opracowaniu Min. Gospodarki i Pracy „Analiza sytuacji rolnictwa w Polsce następuje trudności, związane przede wszystkim z brakiem miarodajnych, wiarygodnych i jednoznacznych danych. Nawet wyniki Narodowych Spisów Rolnych (NSR) przeprowadzonych w latach 1996 i 2002 nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, ile osób w Polsce pracuje w rolnictwie. Jedną z przyczyn tej sytuacji jest sama definicja pracującego w rolnictwie”¹².

Istnieje szereg innych przyczyn, dla których trudne jest prowadzenie szacunków różnych aspektów siły roboczej w rolnictwie. W chwili obecnej, po przeprowadzeniu opisanych wyżej badań, w powiązaniu z wynikami PSR 2002 należy spodziewać się, że Główny Urząd Statystyczny pilnie opracuje i wdroży odpowiednią metodologię szacunków i zweryfikuje także dane dla poprzednich lat. Dotyczy to zarówno liczby pracujących osób fizycznych, jak też nakładów pracy, uwzględniających poparty odpowiednimi badaniami, właściwy dla polskiego rolnictwa normatyw pracy w AWU. Trudno spodziewać się, że statystyka będzie miała w przyszłości bardziej komfortowe warunki, dysponując lepszymi zasobami danych źródłowych niż obecne wyniki badań za lata 2002, 2005 i 2007. Pozyskane informacje w formie szeregów bardzo szczegółowych danych, zarówno o indywidualnych gospodarstwach rolnych, jak też danych zagregowanych, pozwalają na statystyczne określenie tendencji zmian w wielu

¹² *Zatrudnienie w Polsce 2005*, red. M. Bukowski, Departament Analiz i Prognoz Ekonomicznych, MGiP, Warszawa 2005.

obszarach i metod ekstrapolacji. Zarówno wielkość obszaru rolniczego Polski, liczba gospodarstw rolnych i ich zróżnicowanie w obszarze cech społecznych, demograficznych i ekonomicznych wskazują, że podstawową metodą szacunków wielu zmiennych wchodzących w skład RRER powinna być rekomendowana także przez Eurostat metoda „bottom-up” (z dołu do góry). Dotyczy to szczególnie nakładów pracy. Wszelkie próby „rozszacowywania” danych w skali kraju na regiony (top-down) będą miały charakter działań matematycznych, oderwanych od oceny rzeczywistych zjawisk.

Zobowiązania krajów członkowskich UE do prowadzenia rachunków ekonomicznych rolnictwa na poziomie NUTS 0 (kraje) wynikają z odpowiednich regulacji prawnych. Rachunki regionalne są prowadzone w oparciu o zasady „gentlemen’s agreement”. Nie oznacza to jednak, że te drugie są mniej ważne i okresy derogacji, także dla Polski, mogą trwać w nieskończoność. Pilne podjęcie prac w tym obszarze wymaga znacznie mocniejszego zaangażowania i opracowania trwałych metod i algorytmów szacunków wszystkich, nie tylko nakładów pracy, ale także innych elementów składowych rachunków.

Literatura

1. *Aktywność ekonomiczna ludności Polski*, Informacje i Opracowania Statystyczne, GUS, Warszawa 2007.
2. *Europejski System Rachunków Narodowych i Regionalnych (ESA 1995)*, seria Zeszyty Metodyczne GUS, Warszawa 2000.
3. Frenkel I., *Pracujący w gospodarstwach rolnych – według spisów rolnych w latach 2002 i 2005 r.*, IRWiR PAN, Studia i Monografie nr 1, Warszawa 2007.
4. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
5. *Manual on the Economic Accounts for Agriculture and Forestry Eaa/Eaf 97 (Rev.1.1)*, Luksembourg 2000.
6. Karwat-Woźniak B., Chmieliński P., *Praca w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 28, Warszawa 2006.
7. *Regulation (EC) No 138/2004 of the European Parliament and of the Council of 5 December 2003 on the Economic Accounts for Agriculture in the Community*.
8. Toczyński T., *Nakłady pracy w rachunkach ekonomicznych dla rolnictwa*, [w:] *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w 2006 roku*, praca zbiorowa. IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 76, Warszawa 2007.
9. *Target methodology for agricultural labour input (ALI) statistics (Rev.1)*. Luksembourg 2000.
10. *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskim i regionalnym*, praca zbiorowa, red. naukowa Z. Floriańczyk, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 43, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.

Dr Agnieszka Alińska
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy
Zakład Ogólnej Ekonomiki, Warszawa

ZRÓŻNICOWANIE REGIONALNE W ZAKRESIE DOPLĄT DO KREDYTÓW PREFERENCYJNYCH DLA SEKTORA ROLNO-ŻYWNOŚCIOWEGO W 2005 ROKU

1. Wstęp

Działalność rolnicza należy do specyficznych form prowadzenia działalności gospodarczej. Obarczona jest ona wysokim poziomem ryzyka i podlega wpływom wielu niekorzystnych zjawisk nie tylko przyrodniczych, ale także gospodarczych i społecznych. Uwarunkowania te powodują, że działalność prowadzona w ramach tego działu gospodarki narodowej wymaga bardzo często nie tylko pośredniego lub bezpośredniego zaangażowania się państwa, ale także pomocy finansowej ze strony instytucji publicznych. Wsparcie to jest możliwe w ramach realizacji funkcji pomocy publicznej dokonywanej w formie dopłat do oprocentowania kredytów przeznaczonych na prowadzenie produkcji rolnej oraz ogólnej działalności inwestycyjnej gospodarstw rolnych. Występuje jednak wiele czynników i uwarunkowań, które determinują skalę i rodzaj finansowego zaangażowania się państwa w dopłaty do kredytów rolnych. Są to między innymi czynniki popytowe, wynikające z możliwości finansowych budżetu państwa, a także przyjętej przez władze publiczne strategii działania. Istotnym elementem decydującym o sukcesie podejmowanych działań jest postawa banków komercyjnych, które udzielają kredytów z dopłatami z budżetu państwa. Nie powinno się bagatelizować znaczenia czynników popytowych wynikających ze skali zapotrzebowania i możliwości finansowych rolników, którzy ubiegają się o dodatkowe środki pieniężne, najczęściej w postaci kredytów preferencyjnych.

W niniejszym opracowaniu szczególna uwaga skupiona zostanie na zaprezentowaniu skali i wartości dopłat do kredytów rolniczych w ujęciu regionalnym (przestrzennym), co odzwierciedla terytorialne zróżnicowanie poziomu wykorzystywania kredytów preferencyjnych w prowadzeniu działalności rolniczej w Polsce. Istotnym elementem całości przeprowadzonej analizy jest oszacowanie wartości dokonanych dopłat w ujęciu regionalnym, zarówno w podziale na poszczególne województwa, jak i makroregiony. Warto zwrócić także uwagę na istotny aspekt prowadzonej w naszym kraju polityki kredytowej, a mianowicie – czy występują zależności pomiędzy wartością udzielanych przez banki kredytów dla rolników i podmiotów związanych z sektorem gospodarki żywno-

ściowej a czynnikami i uwarunkowaniami determinującymi poziom rozwoju społeczno-gospodarczego określonych regionów w Polsce. Aspekt ten powinien być przedmiotem szczególnych analiz i badań, które pozwolą na wskazanie głównych czynników oraz uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych determinujących skalę i wartość udzielania kredytów bankowych o preferencyjnym oprocentowaniu.

Zaprezentowane w niniejszej publikacji dane w ujęciu regionalnym w wielu przypadkach mają charakter szacunkowy. Wynika to między innymi z faktu, że wartości wykazywane przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) są prezentowane bardzo często w ujęciu ogólnokrajowym, często bez wyszczególnienia podziału regionalnego. Z kolei z danych podawanych przez banki komercyjne i spółdzielcze, zajmujące się przede wszystkim finansową obsługą rolnictwa i jego otoczenia wynika, że nie ma możliwości zidentyfikowania i lokalizacji klienta korzystającego z tego typu kredytów dlatego że często są to banki wielooddziałowe, prowadzące działalność na terenie kilku województw. Stąd w analizie prezentującej poziom zróżnicowania wartości dopłat do kredytów preferencyjnych wykorzystane będą dane i informacje przekazywane do Eurostatu, w których zobrazowana została szacunkowa skala dopłat do kredytów rolniczych, w podziale na poszczególne województwa i makroregiony. W udzielaniu kredytów preferencyjnych szczególną rolę na rynku odgrywa sektor banków spółdzielczych, który ze względu na przyjętą strategię działania oraz umiejscowienie owych placówek na terenach wiejskich jest głównym pośrednikiem w dostarczaniu tego typu kredytów.

2. Rodzaje i skala działalności ARiMR w zakresie dopłat do kredytów bankowych

Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 2007 r. w sprawie szczegółowego zakresu i kierunku działania Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz sposobu ich realizacji (Dz. U. Nr 77, poz. 514), które dostosowują warunki udzielania pomocy ze środków krajowych do wytycznych Komisji Europejskiej, ARiMR może udzielać pomocy finansowej w formie:

- dopłat do oprocentowania kredytów na realizację inwestycji w rolnictwie i w przetwórstwie produktów rolnych oraz kredytów „kłęskowych”,
- dofinansowania kosztów zbioru, transportu i utylizacji padłych zwierząt gospodarskich,
- częściowej spłaty kapitału kredytu bankowego udzielonego na realizację wyżej wymienionych inwestycji,

- gwarancji i poręczeń spłaty kredytów inwestycyjnych, klęskowych, a także poręczeń spłaty kredytów studenckich.

Powyższe formy pomocy finansowej powinny służyć określonym celom. Wśród tych celów, które można wskazać jako priorytetowe w zakresie udzielania i wykorzystania kredytów preferencyjnych, najistotniejsze są¹:

- zwiększenie oferty towarowej i usługowej oraz jej lepsze dostosowanie do wymagań rynku,
- poprawa wymagań w zakresie dobrostanu zwierząt,
- poprawa efektywności produkcji polegająca w szczególności na zmniejszeniu kosztów wytwarzania,
- utrzymanie lub poprawa wymagań w zakresie ochrony środowiska,
- poprawa jakości i promocja produktów rolnych,
- poprawa struktury agrarnej,
- lepsze wykorzystanie zasobów pracy,
- tworzenie bazy surowcowej upraw roślin energetycznych.

Głównymi instytucjami udzielającymi kredytów preferencyjnych są banki komercyjne i spółdzielcze, które mają podpisane umowy z Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa na udzielanie kredytów preferencyjnych. ARiMR stosuje szeroki zakres oferty produktowej, ujętej w kilku liniach kredytowych. Kredyty ARiMR z dopłatami do oprocentowania udzielane są w ramach następujących linii kredytowych²:

- kredyt na realizację inwestycji w gospodarstwach rolnych, działach specjalnych produkcji rolnej i przetwórstwie produktów rolnych – Symbol **nIP**,
- kredyt na zakup gruntów rolnych – Symbol **nKZ**,
- kredyt na utworzenie lub urządzenie gospodarstw rolnych przez osoby, które nie przekroczyły 40. roku życia – Symbol **nMR**,
- kredyt na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rolnego w ramach realizacji programu osadnictwa rolniczego na gruntach Skarbu Państwa, zaakceptowanego przez ministra właściwego do spraw rozwoju wsi i ministra właściwego do spraw finansów publicznych – Symbol **nOR**,
- kredyt na realizację inwestycji w rolnictwie i przetwórstwie produktów rolnych przez grupy producentów rolnych utworzone na podstawie ustawy z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. Nr 88, poz. 983 ze zm.) – Symbol **nGR**,
- kredyt na zakup nieruchomości rolnych przeznaczonych na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rodzinnego w rozumieniu ustawy z dnia 11 kwiet-

¹ *Instrumenty pomocy finansowej na lata 2007-2013*, ARiMR, Warszawa 2007, s. 6.

² Materiały wewnętrzne ARiMR.

nia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. Nr 88, poz. 983 ze zm.)
– Symbol **nGP**,

- kredyt na realizację inwestycji w zakresie nowych technologii produkcji w rolnictwie zapewniających wysoką jakość produktu – Symbol **nNT**,
- kredyty inwestycyjne i obrotowe na wznowienie produkcji w gospodarstwach rolnych lub działach specjalnych produkcji rolnej znajdujących się na obszarach, gdzie szkody powstały w związku z klęską suszy, gradobicia, nadmiernych opadów atmosferycznych, wymarznienia, powodzi, huraganu, pożaru spowodowanego wyładowaniem atmosferycznym lub osuwiskami ziemi – Symbol **nKL/01 i nKL/02**,
- kredyty w ramach programów branżowych zaakceptowanych przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi – Symbol **nBR**.

Listę banków, które miały podpisane umowy z ARiMR w roku 2005 zamieszczono w tabeli 1.

W 2005 r. 16 banków współpracujących z Agencją udzielało kredytów inwestycyjnych z dopłatami ARiMR do oprocentowania. W 2005 r. banki udzieliły ogółem 21 086 kredytów inwestycyjnych z dopłatą Agencji do oprocentowania na łączną kwotę 2 115 428,55 tys. zł, według stanu na dzień 29.03.2006 r. (tabele 2 i 3). Analizując strukturę kwot kredytów udzielonych w 2005 r. w ramach linii kredytowych, należy stwierdzić, że największe kwoty kredytów inwestycyjnych udzielone zostały w następujących liniach kredytowych³:

- kredyty dla młodych rolników – 1 064 760,36 tys. zł (8365 kredytów);
- kredyty na zakup gruntów – 332 452,44 tys. zł (6267 kredytów);
- kredyty na inwestycyjne podstawowe – 319 376,31 tys. zł (4598 kredytów);
- kredyty na nowe technologie – 185 998,51 tys. zł (635 kredytów);
- kredyty branżowe – 153 294,15 tys. zł (724 kredyty);
- kredyty dla gospodarstw rodzinnych – 53 363,45 tys. zł (469 kredytów);
- kredyty dla grup producentów – 5 070,53 tys. zł (7 kredytów);
- kredyty na likwidowanie skutków klęsk żywiołowych – 1 112,81 tys. zł (21 kredytów).

Najwięcej kredytów udzielonych zostało na realizację przedsięwzięć w ramach utworzenia lub urządzenia gospodarstw rolnych przez osoby, które nie przekroczyły 40 roku życia (50,3% kwoty udzielonych kredytów) oraz na zakup gruntów rolnych (15,7%) i na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym, działach specjalnych produkcji rolnej oraz usługach dla rolnictwa (15,1%). Kredyty inwestycyjne zaciągane

³ *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za rok 2005*, Warszawa 2006, s. 45.

przez młodych rolników w 2005 r. w 96 % przeznaczane były głównie na rozwój istniejących gospodarstw, tylko 4% kwoty kredytów udzielonych w ramach tej linii przeznaczone zostało na utworzenie nowych gospodarstw rolnych. Analizując strukturę kredytów inwestycyjnych podstawowych (IP) pod względem liczby kredytów udzielonych w 2005 r. w ramach tej linii wykazano, że kredyty były zaciągane głównie na inwestycje w gospodarstwach rolnych (ok. 76%). W 2005 r. w ramach branżowego programu mleczarskiego udzielono 619 kredytów na łączną kwotę 95 633,65 tys. zł, z czego najwięcej kredytów na przedsięwzięcia realizowane przez producentów rolnych 608 kredytów, na łączną kwotę 90 301,24 tys. zł, oraz 10 kredytów dla przetwórstwa, na kwotę 5305,61 tys. zł. W 2005 r. rolnicy zaciągnęli 6267 kredytów na zakup gruntów rolnych, na kwotę 332 452,44 tys. zł, w tym 6163 kredyty miały na celu powiększenie gospodarstwa rolnego, a 104 utworzenie nowego. Przy udziale preferencyjnych kredytów inwestycyjnych z linii KZ rolnicy w 2005 r. zakupili 98 563,66 ha gruntów. Ogółem w 2005 r. zakupiono 168 967 ha gruntów rolnych przy współfinansowaniu kredytami preferencyjnymi z linii: KZ, GR, IP, MR.

W 2005 r. banki, na podstawie §20 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30.01.1996 r., na wznowienie produkcji na obszarach dotkniętych klęskami żywiołowymi udzieliły 62 769 kredytów, na łączną kwotę 805 676,8 tys. zł (tabela 4 i 5), w tym:

- 21 rolników zaciągnęło kredyty klęskowe inwestycyjne na kwotę 1 112,8 tys. zł,
- 62 748 rolników zaciągnęło kredyty klęskowe obrotowe na kwotę 804 564,0 tys. zł.

Istotnym elementem determinującym liczbę i wartość udzielanych kredytów preferencyjnych jest wysokość opłat związanych z pozyskaniem i wykorzystaniem przez rolników i przedsiębiorców rolnych tej formy finansowania. Wysokość oprocentowania jest ustalona w przyjętych regulacjach prawnych i np. dla kredytów na realizację inwestycji w gospodarstwach rolnych, działach specjalnych produkcji rolnej i przetwórstwie produktów rolnych wynosi ono 0,75% stopy redyskonta weksli skupowanych przez NBP. Przykładowo wysokość stopy procentowej redyskonta w styczniu 2005 roku wynosiła 7,00%, a w grudniu tego samego roku – 4,75%, stąd też koszt pozyskiwania pieniądza kredytowego w postaci kredytów preferencyjnych systematycznie się obniżał. W latach kolejnych tendencja uległa odwróceniu, co ma bezpośredni wpływ nie tylko na koszty ponoszone przez bezpośrednich beneficjentów, ale także wymusza wzrost wartości środków pieniężnych koniecznych do wyasygnowania na poziomie budżetu państwa.

Tabela 1. Wykaz banków współpracujących z ARiMR (stan na 31.12.2005)

Bank	Linie kredytowe										
	BR/10	BR/14	BR/15	BR/16	GP	GR	IP	KL	KZ	MR	NT
SGB Gospodarczy Bank Wielkopolski S.A.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Bank Gospodarki Żywnościowej S.A.	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*
Mazowiecki Bank Regionalny S.A.	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*
Bank Polskiej Spółdzielczości	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*
Bank Zachodni WBK S.A.	*	*	*			*	*		*	*	*
Bank Pekao S.A.	*		*			*	*		*	*	*
Bank Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych S.A.	*		*		*		*		*	*	*
Powszechna Kasa Oszczędności BP S.A.		*	*			*	*		*	*	*
Bank BPH S.A.			*			*	*		*	*	*
ING Bank Śląski S.A.		*	*				*		*	*	*
Bank Millennium S.A.	*		*				*		*	*	*
Kredyt Bank S.A.			*			*	*		*	*	
Bank Ochrony Środowiska S.A.		*	*						*	*	*
Nordea Bank Polska S.A.										*	*
Raiffeisen Bank Polska S.A.							*		*		
BRE Bank S.A.											*

Źródło: Sprawozdanie ARiMR, 2005, str 126.

Tabela 2. Liczba i kwota kredytów inwestycyjnych z dopłatami ARiMR w 2005 roku

Nazwa banku	BR/10		BR/14		BR/15		BR/16		GP		GR		IP		KL		KZ		MR		NT		Razem		
	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	
Bank BPH S.A.	0	0	0	0	4	1153,4	0	0	0	0	7	552,83	35	6997,96	0	0	28	4250,83	80	13199,24	5	562,72	159	26716,97	
Bank Polskiej Spółdzielczości S.A.	10	2062,04	22	15837,73	260	29896,7	0	0	2	547	70	5927,58	1825	97709,49	11	767,92	2544	97319,64	3374	379158,08	250	46079,25	8368	675305,42	
Bank Millennium S.A.	1	2415,32	0	0	0	728	0	0	0	0	0	0	6	1756,93	0	0	3	402,7	2	921,9	1	294,5	14	6519,35	
Bank Zachodni WBK S.A.	1	940	1	2000	7	4266,6	0	0	0	0	9	1325,25	58	14218,04	0	0	83	9507,23	68	18383,83	16	17924,23	243	68564,17	
Bank Gospodarki Żywnościowej S.A.	12	3338,32	7	2061,4	68	19601,71	0	0	2	1965	70	12410,86	466	53999,22	1	147	584	55638,34	842	156945,49	80	47575,82	2132	351683,16	
Bank Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych S.A.	2	744,5	0	0	5	2703,6	0	0	1	2150	0	0	19	2904,63	0	0	14	1127,78	22	10665,81	5	6012,26	68	26308,59	
Bank Ochrony Środowiska S.A.	0	0	2	4850	1	215,53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	3222,2	8	2391,35	1	1954	17	12633,08	
BRE Bank S.A.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	7819	1	7819
SGB Gospodarczy Bank Wielkopolski S.A.	22	6056,31	6	2290,54	66	12011,04	1	644,1	1	192,53	259	28863,77	1357	82397,75	7	176,3	1974	116689,58	1869	238531,22	70	14511,55	5632	502364,74	
ING Bank Śląski S.A.	0	0	1	403,9	3	6453	0	0	0	0	0	0	9	7003,05	0	0	1	282,16	2	1200	3	4922	19	20264,11	
Kredyt Bank S.A.	0	0	0	0	1	119,84	0	0	0	0	1	59,5	7	1117,14	0	0	12	555,93	15	2844,76	0	0	36	4697,16	
Mazowiecki Bank Regionalny S.A.	7	3628,02	4	4190,51	188	16949,39	0	0	1	216	46	3430,76	748	32301,46	2	21,6	922	38172,61	1860	194036,13	189	26621,55	3967	319568,03	
Nordea Bank Polska S.A.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	250	1	150	2	400	
Bank PEKAO S.A.	1	440,4	0	0	3	532	0	0	0	0	3	249,42	35	2933,36	0	0	51	22111,41	63	8661,42	2	3323,69	158	18351,69	
Powszechna Kasa Oszczędności BP S.A.	0	0	5	5757,38	12	1002,85	0	0	0	0	4	543,47	30	9963,28	0	0	45	4758,04	159	37572,13	11	8247,94	266	67845,09	
Ratiffisen Bank Polska S.A.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	6074	0	0	1	314	0	0	0	0	4	6388	
Razem	56	19624,9	48	37391,46	619	95633,65	1	644,1	7	5070,5	469	53363,45	4598	319376,31	21	1112,81	6267	332452,44	8365	1064760,36	635	185998,51	21086	2115428,55	

Źródło: Sprawozdanie z działalności ARiMR za rok 2005, Warszawa 2006 s. 127.

Tabela 3. Oprocentowanie kredytów inwestycyjnych i kłaskowych udzielanych przez Banki w 2005 roku objętych dopłatami ARiMR, stan na 31.12.2005

L.p.	Bank	Wskaźnik	Oprocentowanie
1	SGB Gospodarczy Bank Wielkopolski S.A.	1,30	6,1750
2	Bank Gospodarki Żywnościowej S.A.	1,30	6,1750
3	Mazowiecki Bank Regionalny S.A.	1,30	6,1750
4	Bank Polskiej Spółdzielczości	1,30	6,1750
5	Bank Zachodni WBK S.A.	1,30	6,1750
6	Bank Pekao S.A.	1,25	5,9375
7	Bank Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych S.A.	1,20	5,7000
8	Powszechna Kasa Oszczędności BP S.A.	1,25	5,9375
9	Bank BPH S.A.	1,20	5,7000
10	ING Bank Śląski S.A.	1,20	5,7000
11	Bank Milenium S.A.	1,20	5,7000
12	Kredyt Bank S.A.	1,20	5,7000
13	Bank Ochrony Środowiska S.A.	1,25	5,9375
14	Nordea Bank Polska S.A.	1,20	5,7000
15	Raiffeisen Bank Polska S.A.	1,20	5,7000
16	BRE Bank S.A.	1,20	5,7000

Źródło: Sprawozdanie z działalności ARiMR za rok 2005, Warszawa 2006, s. 127.

3. Kredyty bankowe dla rolnictwa z dopłatami do oprocentowania w ujęciu regionalnym

Wartości dopłat prezentowanych przez ARiMR obrazują ogólną skalę i zakres zarówno działalności kredytowej prowadzonej przez banki w zakresie udzielania kredytów z dopłatami, jak i wartości udzielonych dopłat do tych kredytów pochodzących ze środków ARiMR. Istotne jest jednak określenie, czy zapotrzebowanie na tego typu kredyty jest równomierne w skali całego kraju, czy też występują określone różnice w ujęciu terytorialnym w odniesieniu do skali wykorzystywania kredytów preferencyjnych. W poszukiwaniu odpowiedzi na te pytania, wykorzystamy zarówno szacunkowe dane prezentujące wartość należności kredytowych sektora banków spółdzielczych, które są głównym pośrednikiem w udzielaniu kredytów preferencyjnych dla rolników, jak i szacunki dokonane na podstawie danych pochodzących z Regionalnych Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa (RER).

Analiza skali dopłat do kredytów preferencyjnych w układzie wojewódzkim pozwala na stwierdzenie, że w największym zakresie z kredytów preferencyjnych korzystały gospodarstwa z terenu województw: mazowieckiego i wielkopolskiego, które są zaliczane odpowiednio do makroregionu I (centralnego) i makroregionu IV (północno-zachodniego). Z kolei w najmniejszym zakresie z kredytów preferencyjnych korzystały gospodarstwa z województw małopolskiego i świętokrzyskiego (zaliczane odpowiednio do makroregionu II (południowego) i III (wschodniego)).

Z analizy dostępnych danych wynika, że sektor banków spółdzielczych jest głównym partnerem rolników w dostarczaniu kredytów z preferencyjnym oprocentowaniem. Bliskość i znajomość banków spółdzielczych przez klientów oraz inne atuty, którymi dysponują banki spółdzielcze sprawiają, że systematycznie wzrasta liczba osób, firm i instytucji, które korzystają z ich usług finansowych. Według danych KZBS w 2005 roku liczba zakładanych rachunków bankowych przez podmioty sektora MSP wzrosła o 30% w porównaniu do roku poprzedniego. Na ponad 1,45 mln rolników korzystających z dopłat Unii Europejskiej BS-y obsługują aż 1,3 mln z nich, co stanowi blisko 90%. Ponadto z usług banków spółdzielczych korzysta 78% gmin i powiatów, co w porównaniu z danymi z roku poprzedniego świadczy o wzroście o 10 p.p.⁴.

⁴ M. Krześniak, *Banki Spółdzielcze liczą na ulgi podatkowe*, Gazeta Prawna, nr 118 z dn. 20.06.2006 r.

Tabela 4. Liczba i kwota kredytów preferencyjnych w podziale na województwa

Województwo	BR/10		BR/14		BR/15		BR/16		GP		GR		IP		KL		KZ		IMR		NT		Razem	
	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota	Liczba	Kwota
DOLNOŚLĄSKIE	8	2232,47	0	0	8	2618,6	0	0	1	2150	52	4432,73	265	18473,67	3	222,34	384	20944,03	168	24546,33	168	24546,33	907	81165,03
KUJAWSKO-POMORSKIE	13	3338,6	2	63,7	34	7244,59	0	0	0	0	27	3764,92	549	29808,35	1	116,53	788	48997,22	553	65792,02	553	65792,02	1993	169618,54
LUBELSKIE	0	0	1	2000	48	6438,99	0	0	0	0	8	291,1	561	18206,05	1	15	804	23253,39	1052	114593,8	1052	114593,8	2484	170736,23
LUBUSKIE	1	440	0	0	1	2000	1	644,14	0	0	2	342,52	60	10166,23	0	0	91	31,05	97	22785,79	97	22785,79	257	53431,03
ŁÓDZKIE	3	484,5	3	677,2	18	2199,18	0	0	1	216	6	227,23	358	13957,87	5	47,5	492	14941,09	737	82458,54	737	82458,54	1712	129132,11
MAŁOPOLSKIE	0	0	8	7150	0	0	0	0	1	477	7	104,35	55	2511,67	2	39,5	107	2269,51	83	8256,37	83	8256,37	266	21617,02
MAZOWIECKIE	7	4660,39	11	13066,71	245	21732,41	0	0	0	0	4	962,81	779	53837,7	0	0	957	41369,67	2121	238887,66	2121	238887,66	4349	418886,96
OPOLSKIE	3	183,52	1	1400	13	5053,68	0	0	1	1750	6	397,4	159	14433,71	1	258	358	21419,12	233	28628,78	233	28628,78	781	74799,2
PODKARPACKIE	1	45	1	350	1	174,6	0	0	2	285	1	45	24	2299,47	0	0	86	3180,58	59	8198,84	59	8198,84	176	14674,09
PODLASKIE	2	1020,1	0	0	115	12241,42	0	0	0	0	6	317,05	496	24695,9	4	384,52	358	15243,41	1026	123211,05	1026	123211,05	2049	191634,84
POMORSKIE	4	1683,5	2	1528	20	2866,68	0	0	0	0	75	7764,6	231	24213,98	0	0	307	25640,71	317	35212,46	317	35212,46	1006	119170,98
ŚLĄSKIE	0	0	7	3728,9	6	1147,01	0	0	0	0	2	189,53	40	14906,89	2	10,9	59	3023,34	112	23972,66	112	23972,66	232	51428,82
ŚWIĘTOKRZYSKIE	0	0	0	0	4	460	0	0	0	0	4	45,6	184	6252,66	0	0	272	5294,92	143	13108,57	143	13108,57	614	26444,28
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	1	78,4	8	5093,95	62	12069,67	0	0	0	0	47	6757,53	189	19439,68	0	0	248	23317,46	586	93323,96	586	93323,96	1259	195718,06
WIELKOPOLSKIE	10	4880,54	3	2033	40	18066,39	0	0	1	192,53	94	12007,9	542	55771,54	2	18,53	712	50365,21	923	160489,38	923	160489,38	2358	321079,73
ZACHODNIOPOMORSKIE	3	577,49	1	300	4	1320,45	0	0	0	0	128	15713,18	106	10390,94	0	0	244	26161,74	155	21294,14	155	21294,14	643	75891,64
RAZEM	56	19624,9	48	37391,46	619	95633,65	1	644,14	7	5070,53	469	53363,45	4598	319376,31	21	1112,81	6267	332452,44	8365	1064760,36	8365	1064760,36	21086	2115428,55

Źródło: Sprawozdanie z działalności ARiMR za rok 2005, Warszawa 2006, s. 128.

Z poniższego rysunku wynika, że na terenie poszczególnych województw działające tam banki spółdzielcze prowadzą zróżnicowaną skalę swojej podstawowej działalności, jaką jest udzielanie kredytów i pożyczek. Przyjęto podział województw na trzy kategorie według wartości średnich udzielonych kredytów i pożyczek przez banki spółdzielcze, których centrale są zlokalizowane na terenie danego województwa. Otrzymane dane wskazują, że wśród czterech województw, w których średnia wartość należności z tytułu udzielonych kredytów i pożyczek dla banku spółdzielczego jest powyżej 600 mln zł, aż dwa (wielkopolskie i mazowieckie) charakteryzuje bardzo dobry poziom rozwoju demograficzno-gospodarczego. Na podkreślenie zasługuje tu przykład województwa wielkopolskiego, które było liderem pod względem poziomu rozwoju, a jednocześnie banki spółdzielcze zlokalizowane na tym terenie udzielają kredytów i pożyczek o średnio największej wartości.

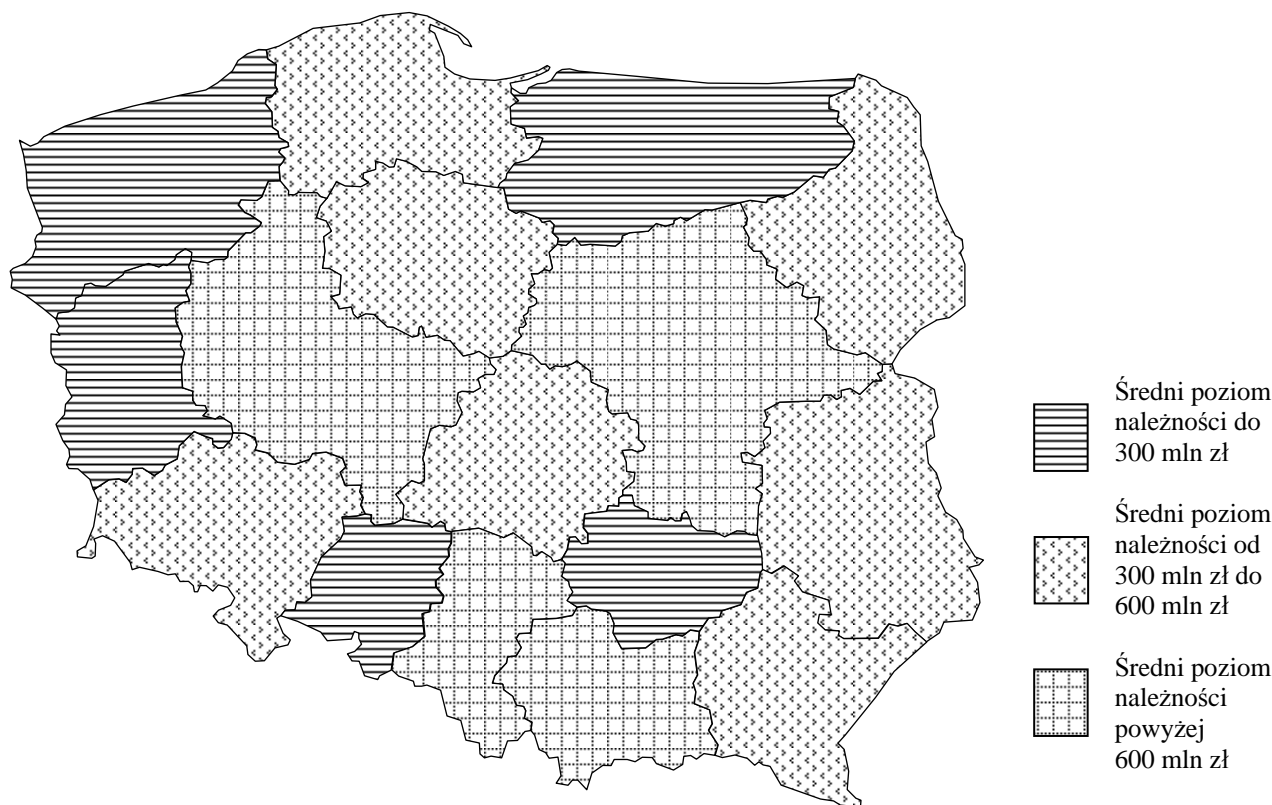
Dwa województwa – podlaskie i podkarpackie – należą do najsłabiej rozwiniętych regionów w Polsce, a pomimo to średnia wartość należności od sektora niefinansowego nie należy do najniższych i mieści się w środkowym przedziale od 300 do 600 mln zł. Mniej jednoznacznie przedstawia się sytuacja odnośnie województw, w których przeciętna kwota należności z tytułu udzielania kredytów i pożyczek nie przekroczyła 300 mln zł. Bardzo ciekawym przypadkiem jest województwo zachodniopomorskie, które należy do regionów o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego, a zarazem średnia wartość należności w bankach spółdzielczych jest najniższa. Zjawisko to należy tłumaczyć przede wszystkim strukturą rolnictwa tego regionu oraz stosunkowo niskim udziałem banków spółdzielczych w finansowaniu dominujących tu dużych gospodarstw rolnych.

Istnieje wiele czynników zewnętrznych wpływających na działalność kredytową i depozytową banków spółdzielczych. Ocena działalności banków spółdzielczych, w przekroju terytorialnym, w odniesieniu do poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego pozwala stwierdzić, że nie zachodzą bezpośrednie zależności pomiędzy poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego a skalą działalności kredytowo-depozytowej banków spółdzielczych⁵. Przykładowo wysoki poziom rozwoju demograficznego województwa podkarpackiego nie wiąże się z dużą aktywnością w zakresie udzielania kredytów (powyżej 600 mln zł należności), ani wartością gromadzonych depozytów przez poszczególne banki spółdzielcze. Z kolei np. województwo zachodniopomorskie, o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego, należy do obszarów, gdzie średnia wartość należności i zobowiązań banków spółdzielczych jest najniższa (poniżej 300 mln zł należno-

⁵ Zagadnienia te zostały szczegółowo omówione w opracowaniu autorki pt. „Działalność banków spółdzielczych na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego lokalnego otoczenia”, [w:] *Ocena wpływu rozmieszczenia instytucji wiejskich na lokalny rozwój społeczno-gospodarczy*, red. D. Kołodziejczyk, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 54-68.

ści i poniżej 450 mln zobowiązań). Obserwacje te skłaniają do wniosku, iż istnieją inne czynniki i uwarunkowania, które determinują skalę udzielanych kredytów i gromadzonych depozytów przez banki spółdzielcze, a także wpływają na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych województw.

Rysunek 1. Średni poziom należności od sektora niefinansowego wśród banków spółdzielczych w podziale na województwa w 2005 roku

Źródło: Opracowanie własne.

Na tle powyższych rozważań warto zastanowić się nad skalą i poziomem zróżnicowania wartości dopłat w podziale na makroregiony, w skład których wchodzi poszczególne województwa. Z danych szacunkowych wynika, że makroregionem o najwyższym poziomie udzielanych kredytów z dopłatami do oprocentowania jest makroregion I. Są to województwa: mazowieckie i łódzkie. Podkreślić należy, że jest to region o najwyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, stąd też wynikać może skala i możliwości zaciągania kredytów z preferencyjnym oprocentowaniem. Zupełnie inna sytuacja występuje w odniesieniu do makroregionu południowego (II), w skład którego wchodzi województwa: małopolskie i śląskie. Na tym terenie występuje mniejsze zapotrzebowanie na korzystanie z kredytowania działalności rolniczej na zasadach preferencyjnych. Najbardziej prawdopodobną przyczyną tego stanu jest to, iż gospodarstwa te nie spełniają warunków, które pozwalają na ubieganie się o kredyt preferencyjny.

Tabela 5. Szacunkowe wartości dopłat do kredytów bankowych w ramach krajowej pomocy publicznej dla rolnictwa w ujęciu kasowym w podziale na regiony w roku 2005

Region	Województwa	Szacunkowe wartości dopłat do kredytów bankowych w mln zł
I (Centralny)	łódzkie mazowieckie	244
II (Południowy)	śląskie, małopolskie	38
III (Wschodni)	podlaskie, podkarpackie, lubelskie, świętokrzyskie	186
IV (Północno-Zachodni)	lubuskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie	186
V (Południowo-Zachodni)	dolnośląskie, opolskie	63
VI (Północny)	kujawsko-pomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie	183
Razem kwota		897

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dostępnych danych i informacji ARiMR, Ministerstwa Finansów oraz danych z sektora bankowego za 2005 r.

Wartości szacunkowe obrazujące skalę dopłat do kredytów rolniczych w podziale na poszczególne regiony zestawione z ogólną wartością dopłat do kredytów dla sektora rolno-żywnościowego przewyższają szacunki prezentowane przez Prof. J. Kulawika. Z danych zaprezentowanych w opracowaniu pt. „Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku” wynika, że wartość dopłat wynosiła 691 mln zł i był to kolejny rok wzrostowej tendencji do subsydiowania przez budżet kredytowania agrobiznesu⁶.

Bardziej szczegółowe dane w ujęciu regionalnym opracowuje i prezentuje ARiMR w zakresie udostępniania kredytów kłękowych. Oprocentowanie tych kredytów w roku 2007 wahało się od 1,54 do 1,78%. Uruchomienie preferencyjnych kredytów kłękowych następuje za zgodą Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi wyrażoną po rozpatrzeniu wniosku wojewody właściwego ze względu na miejsce wystąpienia szkody. Niezwłocznie po otrzymaniu dokumentów dotyczących takiej zgody, ARiMR informuje współpracujące banki o objęciu uszkodzonego obszaru pomocą państwa i na bieżąco realizuje wnioski banków o przyznanie limitów środków na dopłaty.

⁶ J. Kulawik, *Kredytowanie i opodatkowanie rolnictwa oraz ubezpieczenia rolnicze*, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 89.

Kredyty kłękowe nie są odzwierciedleniem podejmowania nowych inicjatyw i projektów przez rolników. Jest to jedynie obraz skali wystąpienia niekorzystnych dla rolnictwa zjawisk atmosferycznych. Istotny jest jednak fakt, że w kryzysowej sytuacji rolnicy mogą liczyć na uzyskanie pomocy ze strony państwa na zasadach preferencyjnych.

4. Wnioski

Przeprowadzona analiza wartości i poziomu zróżnicowania dopłat do kredytów udzielanych przez banki pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. W Polsce występuje silne zróżnicowanie pomiędzy regionami w zakresie wartości dopłat do kredytów bankowych. Największe dysproporcje można wskazać pomiędzy Makroregionem Południowym (II), w skład którego wchodzi województwa: małopolskie i śląskie a Makroregionem Centralnym (I) zlokalizowanym na terenie województw: mazowieckiego i łódzkiego. Tak istotny zakres zróżnicowania w wartości dopłat do kredytów rolniczych należy tłumaczyć przede wszystkim małą liczbą gospodarstw rolniczych, które z różnych względów nie są zainteresowane korzystaniem z kredytów na preferencyjnych warunkach. Tego typu gospodarstwa występują przede wszystkim na terenie Makroregionu II. Z drugiej strony analiza struktury gospodarstw tego terenu wskazuje, że zgłaszają one niewielkie zapotrzebowanie na środki kredytowe, w tym także te o preferencyjnym oprocentowaniu.
2. W trzech makroregionach: Wschodnim (województwa: podkarpackie, lubelskie, podlaskie i świętokrzyskie), Północno-Zachodnim (lubuskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie) oraz Północnym (kujawsko-pomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie) mamy niemal identyczną wartość dopłat do kredytów rolniczych, po ok. 18 mln zł.
3. Makroregion Południowo-Zachodni (V) (województwa: dolnośląskie i opolskie) należy do obszarów o umiarkowanie niskim poziomie dopłat do kredytów bankowych.
4. Przeprowadzona analiza pozwala na zaproponowanie stworzenia dwóch zasadniczych typów regionów, które występują w Polsce: o niskim i bardzo niskim poziomie dopłat – są to Makroregiony: II i V oraz o poziomie wysokim i bardzo wysokim – Makroregiony: I, III, IV i VI.
5. Skala i zróżnicowanie w dystrybucji publicznych środków pieniężnych w formie dopłat pomiędzy poszczególnymi regionami jest uzależniona od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego tych obszarów, zwłaszcza w sektorze rolnym oraz zapotrzebowania na zewnętrzne środki pieniężne zgłaszane przez właścicieli i użytkowników gospodarstw rolnych. Analiza poziomu zróżnicowania wartości należności od sektora niefinansowego jednej z pod-

stawowych grup banków obsługujących rolnictwo, jakimi są banki spółdzielcze potwierdza opinię, że poziom dopłat do kredytów rolniczych jest silnie skorelowany z wartością należności od podmiotów niefinansowych.

6. W Polsce mamy do czynienia z niekorzystnym zjawiskiem, w ramach którego preferencyjne środki finansowe w największym zakresie trafiają do beneficjentów z tych terenów, które charakteryzują się najwyższym poziomem rozwoju gospodarczego (Makroregion I).

Literatura:

Instrumenty pomocy finansowej na lata 2007-2013, ARiMR, Warszawa 2007.

Krześniak M., *Banki Spółdzielcze liczą na ulgi podatkowe*, Gazeta Prawna z dn. 20.06.2006 r.

Kulawik J., *Kredytowanie i opodatkowanie rolnictwa oraz ubezpieczenia rolnicze*, [w:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku, IERiGŻ Warszawa 2006.

Sprawozdanie z działalności ARiMR za rok 2005, Warszawa 2006.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk i oprawa: QUICK-DRUK s.c.